

OCENJEVANJE STAROSTI PARKLJASTE DIVJADI S POMOČJO ČELJUSTNIC: ZANESLJIVOST, TEŽAVE IN PRILOŽNOSTI

doc. dr. Boštjan POKORNY

ERICo Velenje, Inštitut za ekološke raziskave d.o.o.
Visoka šola za varstvo okolja Velenje
Gozdarski inštitut Slovenije

Komisija za upravljanje z divjadjo, LZS

ZAKAJ JE POZNAVANJE STAROSTI PROSTOŽIVEČIH PARKLJARJEV SPLOH POMEMBNO:

- prostoživeči parkljarji so z lovskoupravljaljskega vidika **najpomembnejša skupina divjadi** oz. tudi kopenskih vretenčarjev;
- **z njihovimi populacijami sistematično in načrtno upravljamo**, in sicer zaradi:
  - (i) zagotavljanja usklajenosti številčnosti populacij z nosilno zmogljivostjo okolja;
  - (ii) razumne trajnostne rabe divjadi kot obnovljivega naravnega vira;
- za slednje je zelo **pomembno poznati demografsko strukturo populacij** → vpliva na prirastek, razmnoževalni in ohranitveni potencial vrst;
- s pomočjo ugotavljanja starosti živali lahko dobimo tudi **vpogled v nekatere pomembne biološke značilnosti populacij** → npr. časovna dinamika poleanja določenih vrst;
- **neposreden pomen pri izvajanju lova**, saj je prepoznavanje starosti živali v naravi pomembno za pravilne upravljaljske odločitve → odstrel v pravilni (načrtovani) strukturi;
- **pravilna post-mortem kategorizacija odvzetih osebkov** → kontroliranje in (žal tudi!) sankcioniranje upravljalcev z lovišči in posameznih upleniteljev.

PREPOZNAVANJE STAROSTI SRNJADI NA TERENU

PREPOZNAVANJE STAROSTI JELENJADI NA TERENU

Enoletni jeleni

2-4 letni jeleni

5-9 letni jeleni

10+ letni jeleni

- Na terenu lahko starosti praviloma zanesljivo določimo le za mlade živali (mladiči, enoletne živali), medtem ko lahko starosti odraslih živali le ocenimo → velja za vse vrste parkljarjev!
- Edina možnost zanesljive določitve starosti živali na terenu je predhodno markiranje → primer: srnjad v Franciji (tudi Italija, Skandinavija, Slo????).
- Tudi rogovje pri predstavnikih iz družine jelenov nikakor ni zanesljiv kazalnik starosti živali → nosijo ga le samci, kostna tvorba, vsakoletna menjava!

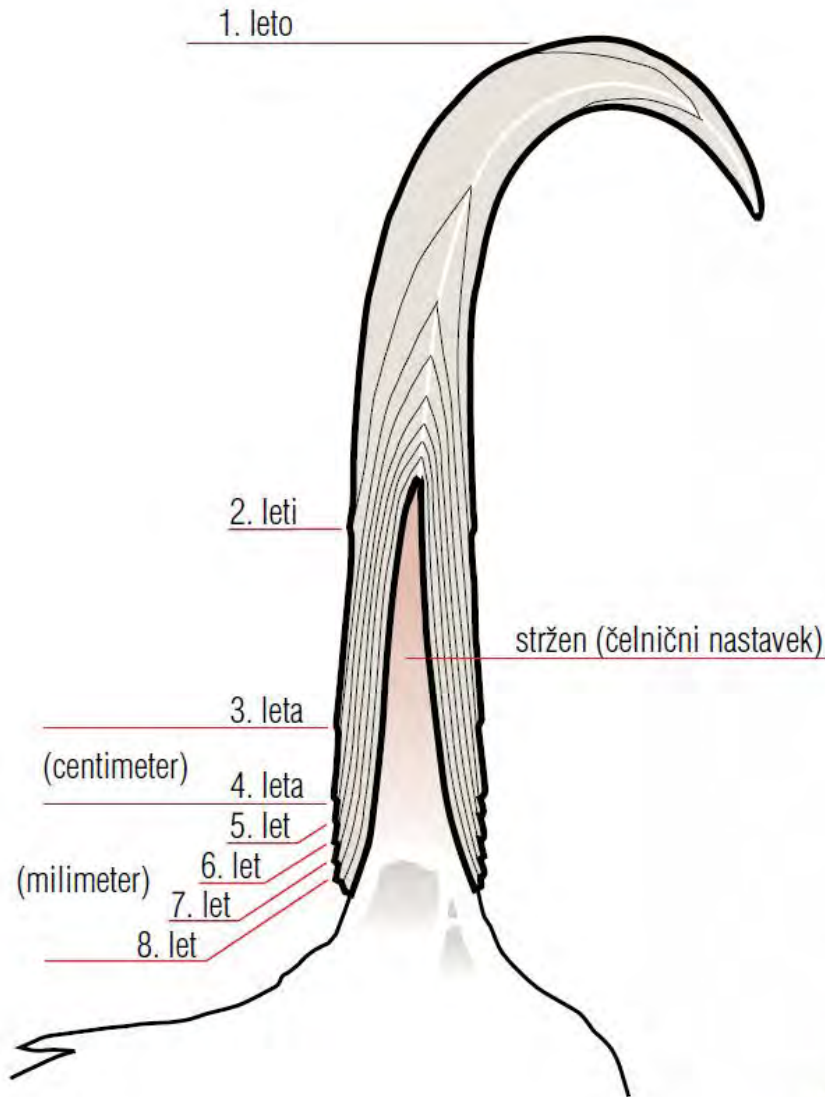

DOLOČANJE STAROSTI VOTLOROGOV (ROGARJEV)

ROGLJI vs. ROGOVJE

1. leto

2. leti

3. leta

4. leta

5. let

6. let

7. let

8. let

Roglji: votlorogi (*Bovidae*).
Rogovje: jeleni (*Cervidae*).

Roglji: kožna tvorba.
Rogovje: kostna tvorba.

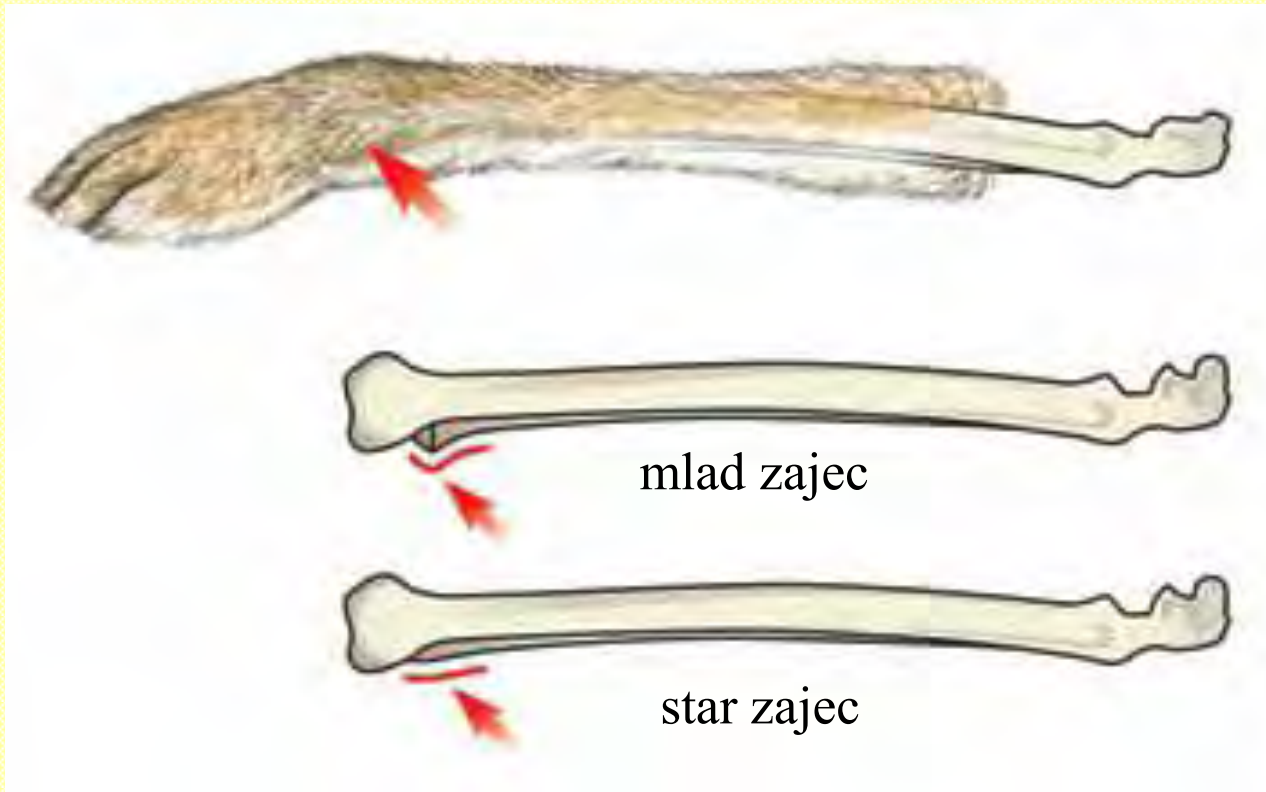
Roglji: trajna rast.
Rogovje: vsako leto odpade.

Roglji: bazalna rast.
Rogovje: apikalna rast.

Roglji: imajo ga tudi samice.
Rogovje: le pri samcih.

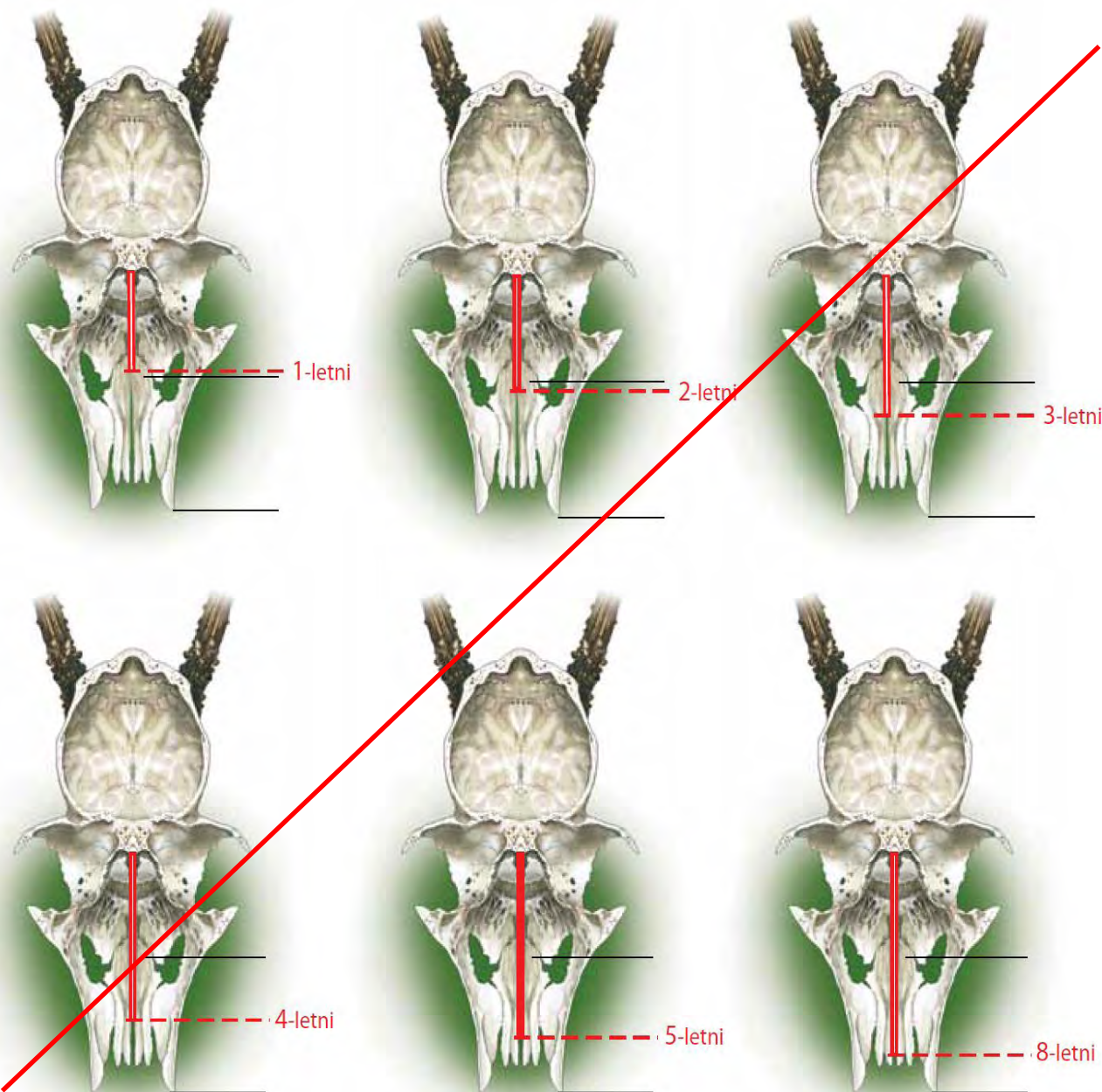
Nekatere preproste metode ocenjevanja starosti živali

- *Strohlovo znamenje* (hrustančna odebelitev na sprednjih nogah zajcev, izgine pri starosti 6-8 mesecev);
- prirastni kolobarji na luskah rib;
- mase lobanje (bober);
- masa očesnih leč (zajci, srnjad??);
- premer in višina čelnih nastavkov (srnjad, jelenjad);
- okostenitev lobanjskih šivov;
- okostenitev nosnega pretina (srnjad).

Nekatere preproste metode ocenjevanja starosti živali

- *Strohlovo znamenje* (hrustančna odebelitev na sprednjih nogah zajcev, izgine pri starosti 6-8 mesecev);
- prirastni kolobarji na luskah rib;
- mase lobanje (bober);
- masa očesnih leč (zajci);
- premer in višina čelnih nastavkov (srnjad, jelenjad);
- okostenitev lobanjskih šivov;
- okostenitev nosnega pretina (srnjad).

Določanje in ocenjevanje starosti s pomočjo spodnjih čeljustnic

Za zagotavljanje kognitivnega in kontroliranega upravljanja s populacijami **mora vsak upravljavec lovišča v Sloveniji vsako leto predložiti vse označene spodnje leve polovice čeljusti (čeljustnice) izločenih parkljarjev (izjema je gams) →** pri srnjadi, npr., vsako leto v Sloveniji dostopnih cca. 45.000 čeljustnic.

Za obdobje 2007-2012 so čeljust(n)i(ce) (skupaj cca. 100.000 vzorcev) zbrane na inštitutu ERICo Velenje → v svetu največja in najbolj kompletna zbirka → neprecenljiv vir informacij o biologiji vrst in dragocen pripomoček za upravljanje s populacijami.

Jelenjad:

Celoten odvzem v letih
2008 in 2009 →
skupaj >10.000 čeljustnic.

Srnjad:

Celoten odvzem v letih
2007, 2008, del v 2009-2012 →
skupaj >80.000 čeljustnic.

Divji prašič:

Celoten odvzem v letih
2008, odrasli v letu 2009 →
skupaj >10.000 čeljusti.

Zbrane čeljustnice (lahko) predstavljajo dragocen vir informacij o:

- populacijski dinamiki in spreminjanju velikosti populacij (kontrolna metoda);
  - onesnaženosti okolja in odzivu osebkov na okoljski stres;
  - zdravstvenem stanju osebkov in populacij;
  - starosti osebkov in starostni strukturi populacij;
  - spolu osebkov.

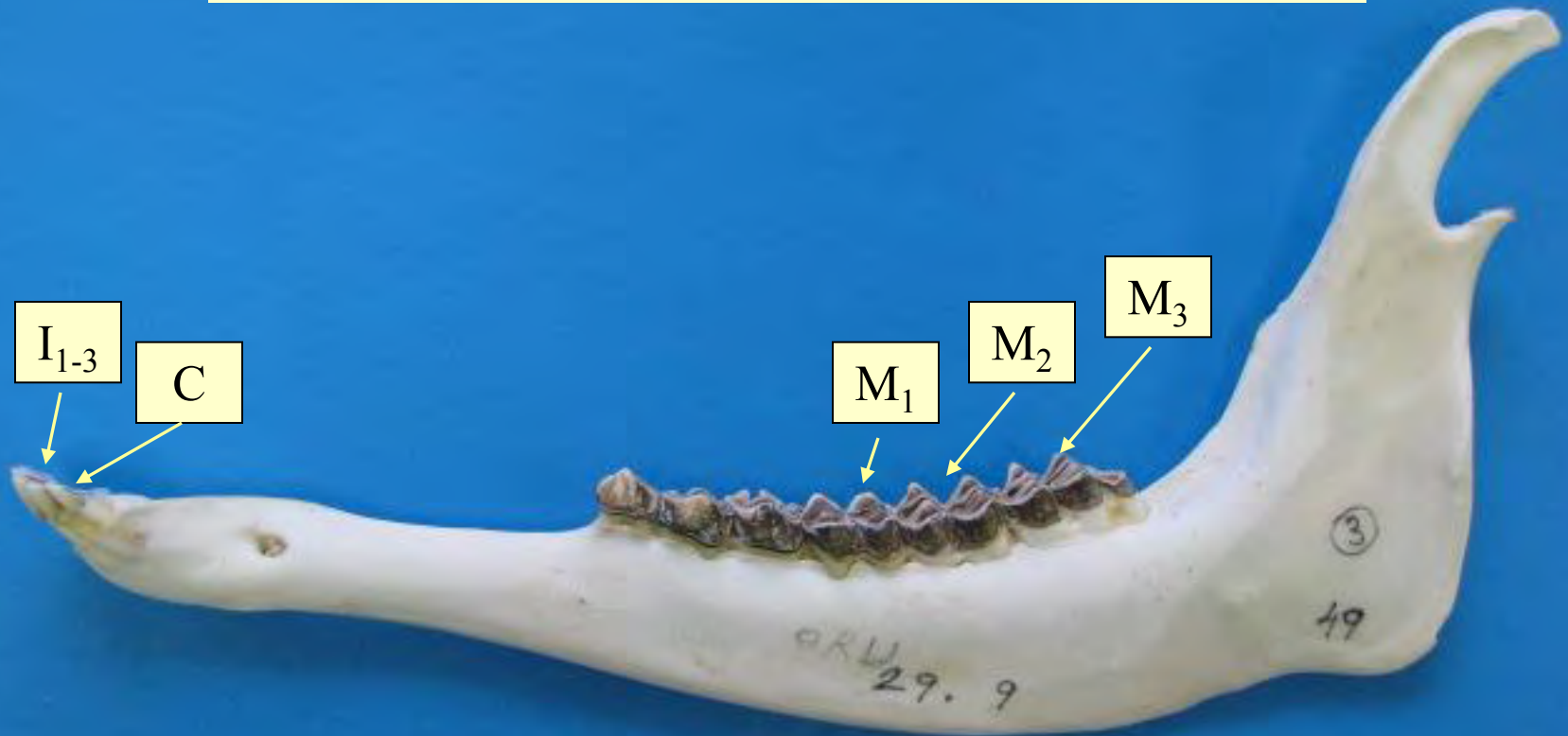
Do sedaj so bile opravljene naslednje raziskave:

1. **Meritve velikosti čeljustnic divjih prašičev (>8.000 osebkov, leto 2008), srnjadi (>35.000, leto 2007) in jelenjadi (>5.000, leto 2008).**
2. **Ugotavljanje prostorske razširjenosti in pogostnosti obolenj, anomalij ter poškodb zob/čeljustnic divjih prašičev, jelenjadi in srnjadi (skupaj >50.000).**
3. **Določitev vsebnosti fluoridov v >400 vzorcih čeljustnic srnjadi.**
4. **Veliko-površinska (vseslovenska) določitev onesnaženosti okolja s fluoridi z oceno stopnje zobne fluoroze levih čeljustnic odrasle srnjadi (>16.000, leto 2007 in obdobje 1997-2012).**
5. **Določanje starosti mladičev in enoletnih divjih prašičev (6.693 osebkov, leto 2008) → retrogradna določitev časa poleganja za vsako posamezno žival.**
6. **Ocena starosti 585 odraslih divjih prašičev → vpogled v starostno strukturo populacij; presoja zanesljivosti ocen starosti, ki so dostopne v osrednjem registru.**
7. **Določanje starosti odrasle jelenjadi s štetjem letnih prirastnih plasti zobnega cementa (1.305 osebkov, leto 2008) → presoja zanesljivosti okularnih ocen.**
8. **Preizkus možnosti izboljšanja ocenjevanja starosti jelenjadi in srnjadi → z meritvami višine prvega meljaka (M1).**
9. **Ugotavljanje morebitnih razlik v obliki čeljustnic med srnjaki in srnami.**

Nekaj o PRAVILNEM izrazoslovju (poimenovanju zob) parkljarjev:

Zobna formula cervidov: **I** 0/3, **C** 0(1)/1, **P** 3/3, **M** 3/3

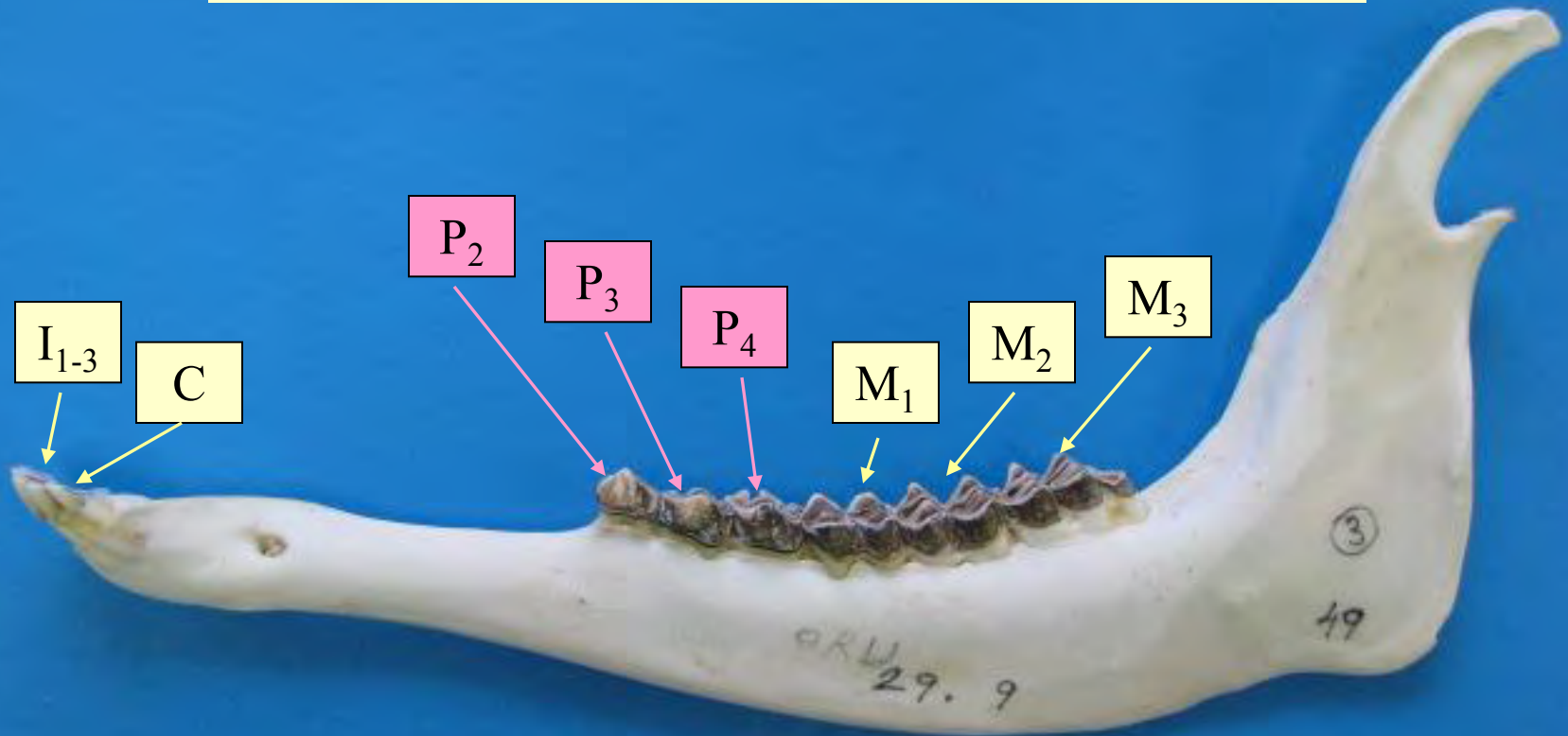

I: sekalci (3); C: podočnik/kanin (1); M: meljaki (3)

Kaj pa predmeljaki (P)?

Nekaj o PRAVILNEM izrazoslovju (poimenovanju zob) parkljarjev:

Zobna formula cervidov: **I** 0/3, **C** 0(1)/1, **P** 3/3, **M** 3/3

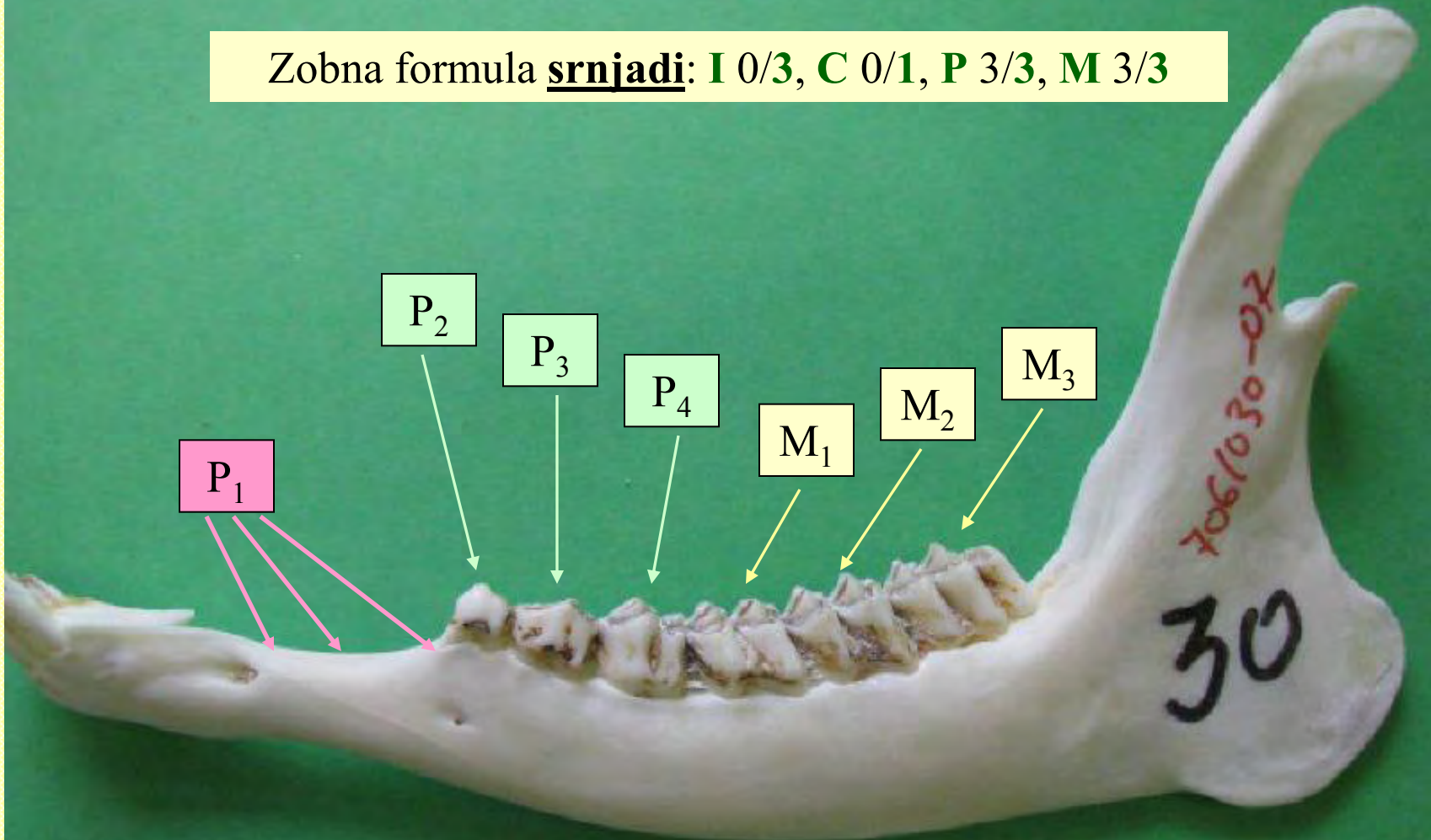

Čeprav so dandanes dejansko 3 predmeljaki, se je to zgodilo z evolucijo
→ prej so bili 4 (pravilno označevanje zato: **(P₁)P₂ – P₄**)!

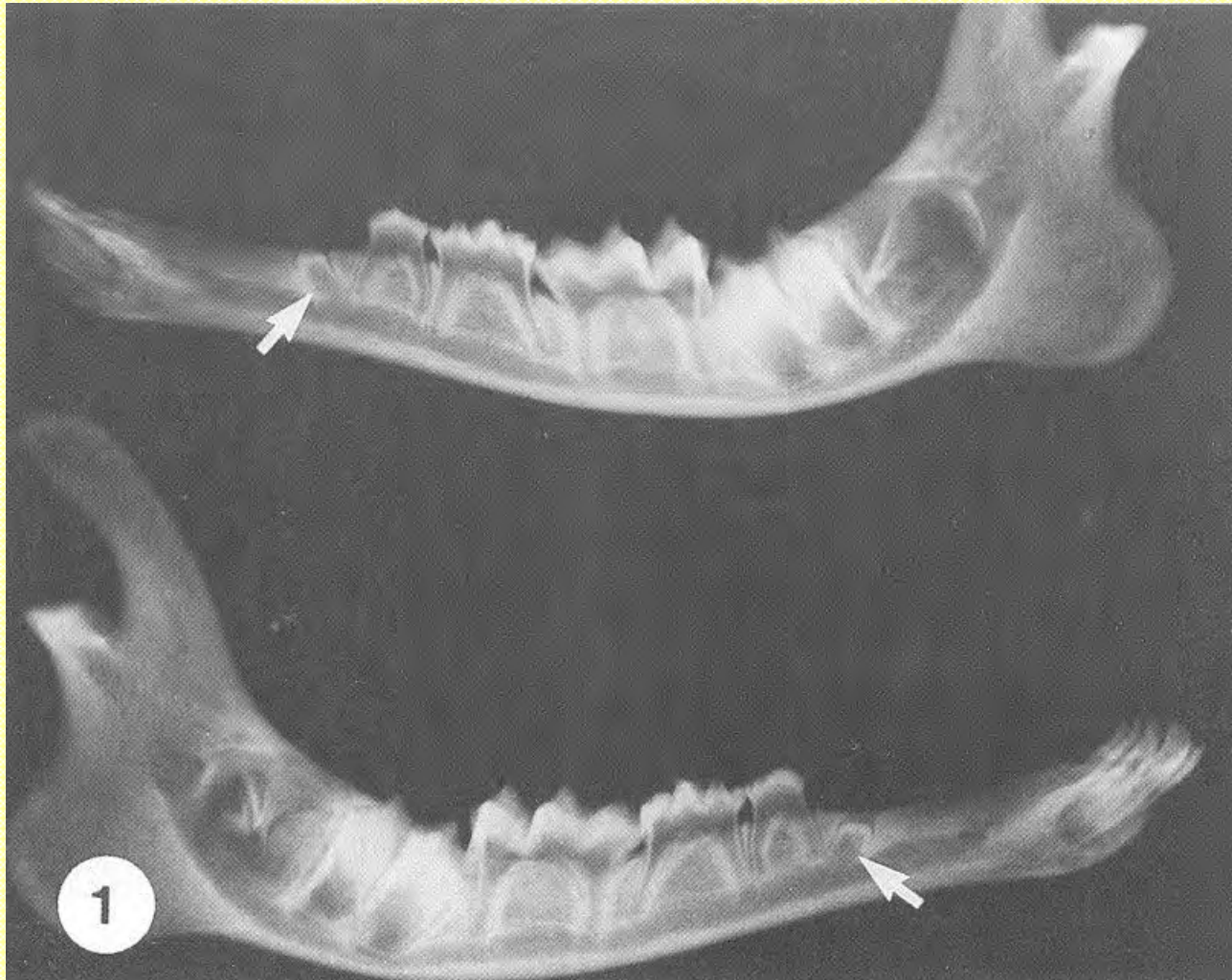
Nekaj o PRAVILNEM izrazoslovju (poimenovanju zob) parkljarjev:

Zobna formula srnjadi: **I 0/3, C 0/1, P 3/3, M 3/3**

Vendar - kje P₁ sploh je?

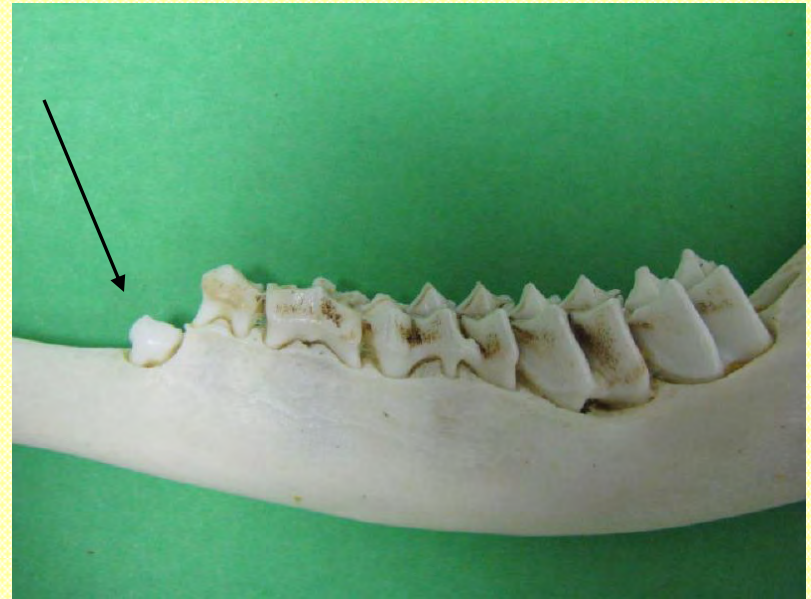
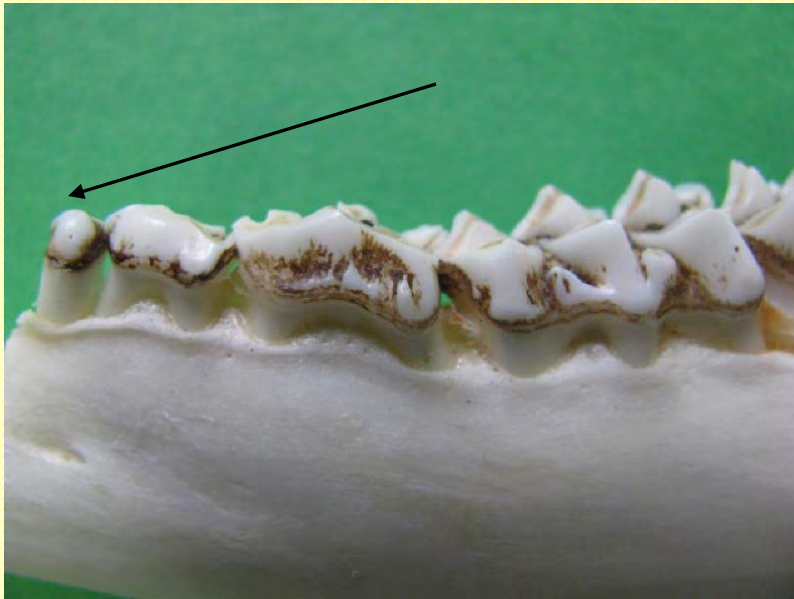
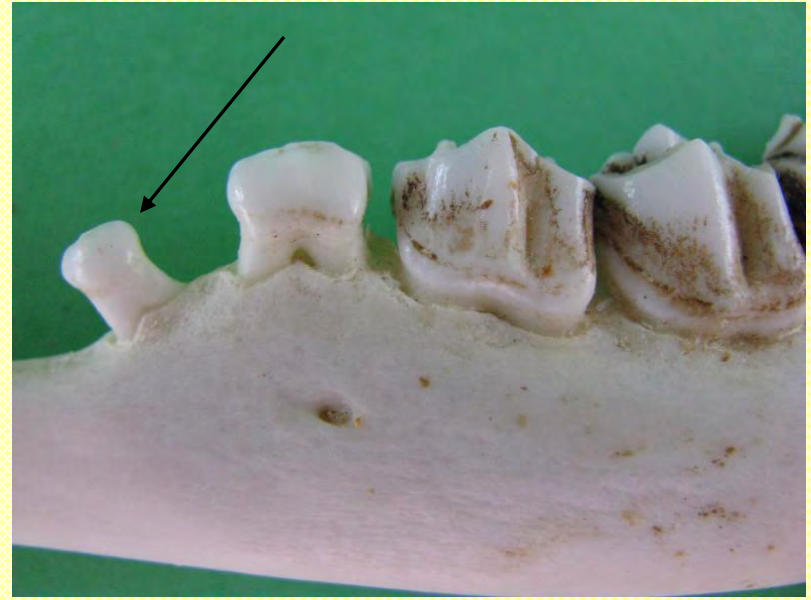
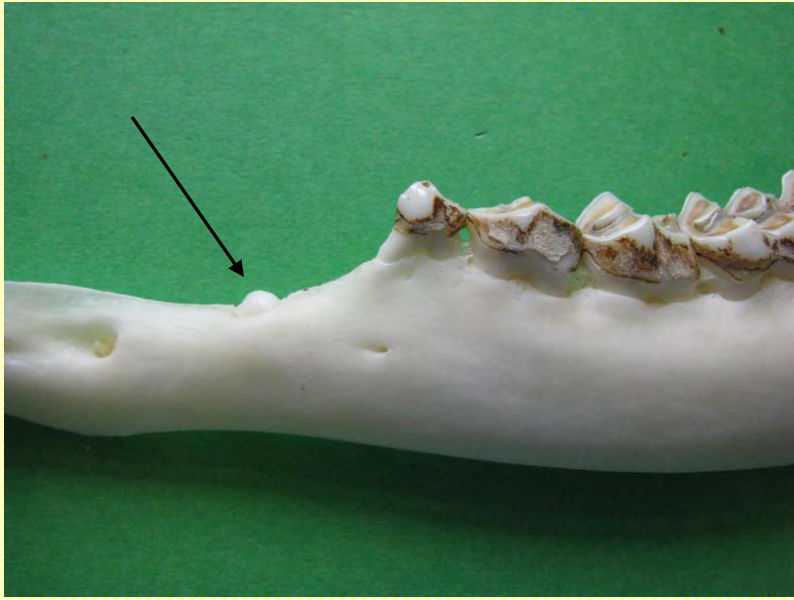
Zlasti pri srnjadi so na **stopnji zarodka redno ali vsaj zelo pogosto prisotni zametki P₁**, ki pa ostanejo na stopnji zametka in med samim razvojem (rastjo) osebka nazadujejo, zato skoraj nikoli ne prodrejo iz dlesni.

Vir: Kierdorf, H., 1993. Das Auftreten mandibularer und maxillarer erster Praemolaren beim Reh (*Capreolus capreolus* L.) in ontogenetischer und evolutiver Sicht.- Zool. Jb. Anat., 123:227-243.

Prisotnost prvega predmeljaka (P_1) pri srnjadi

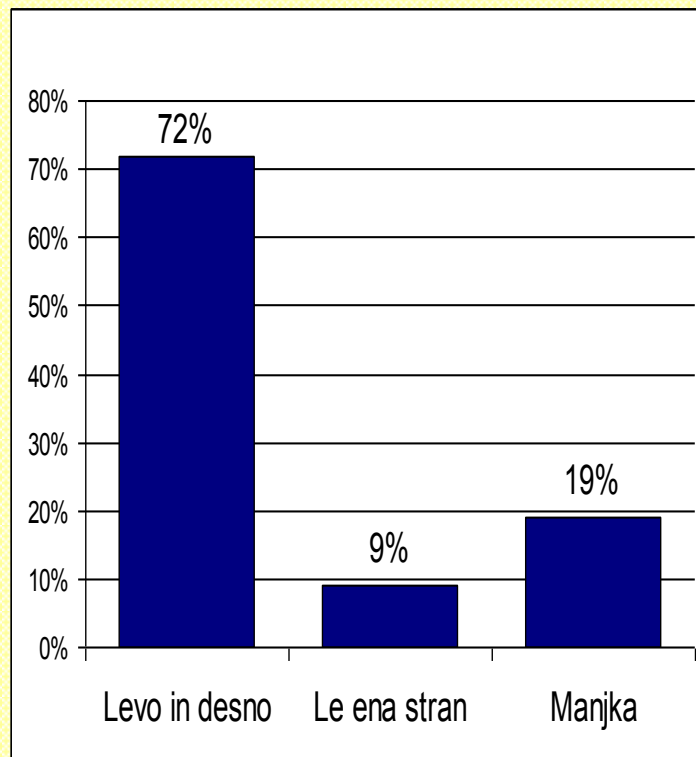
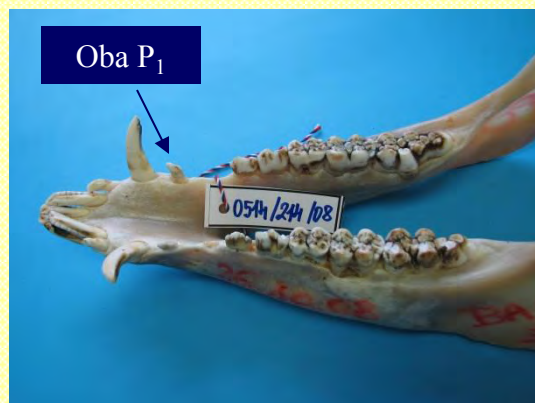

V letu 2007 P_1 prisoten na **27** izmed 41.895 pregledanih levih čeljustnic (**0,06 %**).

Prisotnost prvega predmeljaka (P_1) pri divjih prašičih

Nasprotno s srnjadjo in jelenjadjo se pri divjih prašičih P_1 z evolucijo še ni izgubil in je **praviloma prisoten na obeh polovicah ali vsaj na eni čeljustnici**; izjemoma se pojavlja v nepravilni (stožčasti obliki).

Med spoloma razlik v pojavljanju P_1 pri divjih prašičih ni, so pa opazne bistvene razlike med LUO (npr. Kamniško-Savinjsko LUO: 25 % brez obeh P_1 , 10 % s P_1 le na eni strani; Primorsko LUO: 11 % brez obeh P_1 , 8 % s P_1 le na eni strani), **kar lahko kaže na genetske razlike oziroma relativno izoliranost različnih delov populacije divjega prašiča v RS.**

Prisotnost P_1 pri 3.189 divjih prašičih v RS

OCENJEVANJE STAROSTI SRNJADI

Razvoj zob mladičev srnjadi

Mlečni p_4 ima 3 vrhe!!!

SEPTEMBER – 4 mesece

OKTOBER – 5 mesecev

NOVEMBER – 6 mesecev

DECEMBER – 7 mesecev

Ocenjevanje starosti odrasle srnjadi

ENOLETNA žival jeseni (po menjavi zob)

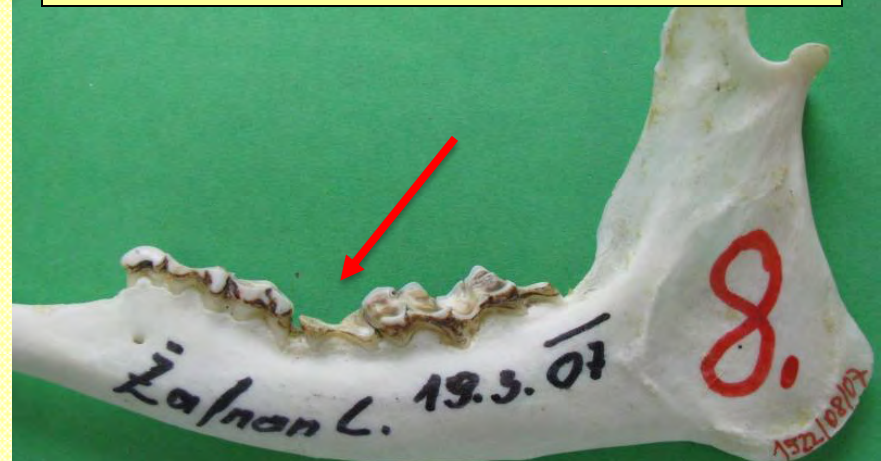
MLADA žival

Stalni P₄ ima 2 vrha!!!

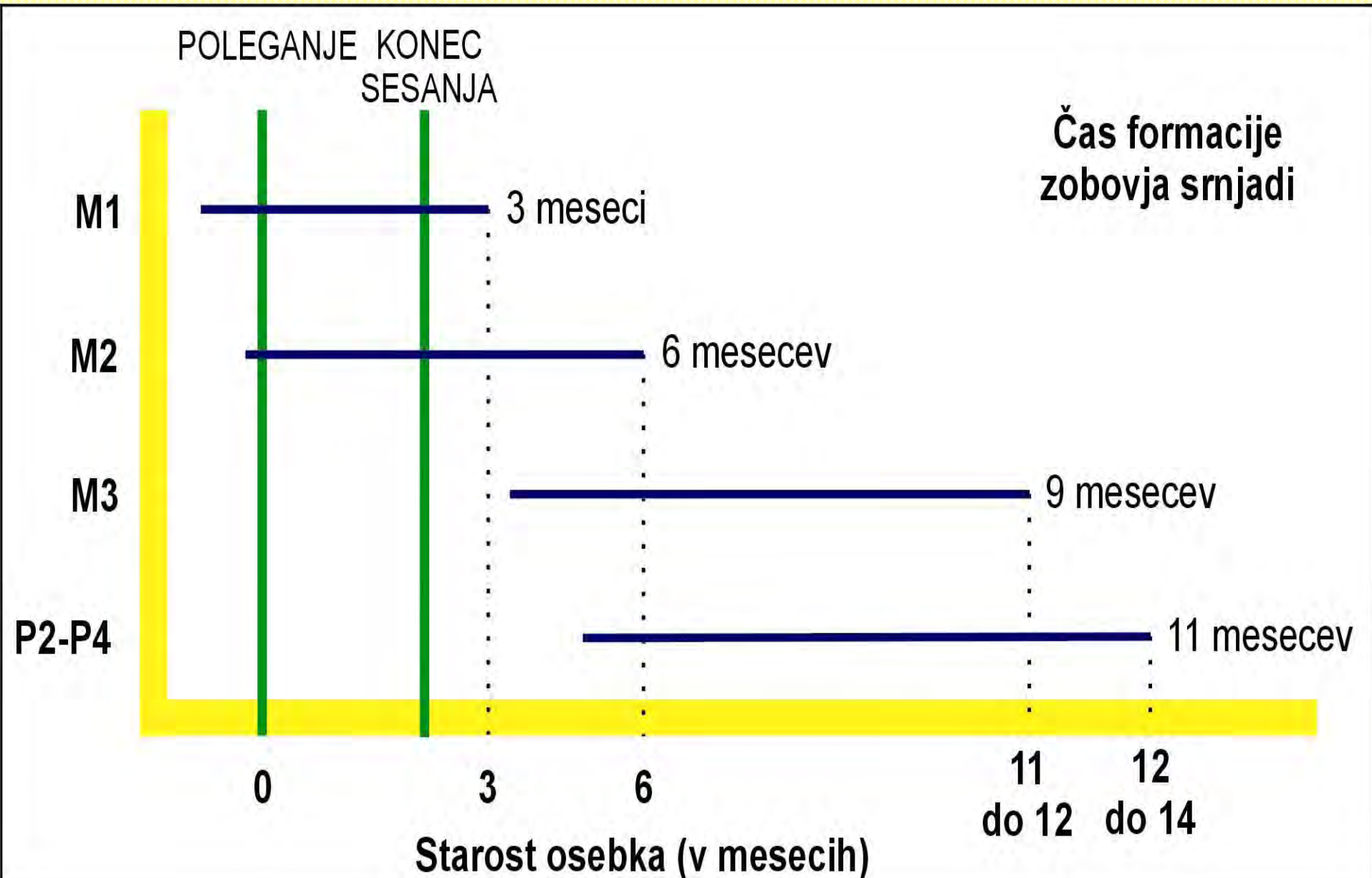
STARA žival

ZELO STARA žival

Razvoj stalnih zob SRNJADI

(vir: Kierdorf, 2010; Jelenko, 2011).

Zanesljivost okularnega ocenjevanja starosti srnjadi

- Zaradi prehranjevanja in mletja hrane se zobovje z leti obrablja in niža, spreminja se vzorec prehoda zobovine v sklenino na površini zobne krone (obstajajo modeli, npr. Brown in Chapman 1991a).
- Vendar je metoda zelo nezanesljiva → primer iz Francije → kot mladiči osebki označeni → starost ob smrti 1-7 let → 3 populacije, 74 čeljustnic, 10 opazovalcev (od tega 8 ekspertov za srnjad) → povprečna napaka ocene +/- 1,02 leti → maksimalna napaka ocene od -5 do +6 let (Hewison in sod., 1999).
- Starost mladih živali praviloma precenjena, starih pa podcenjena.
- Napake posledica subjektivnih napak ocenjevalca in razlik v hitrosti obrabljanja zob znotraj populacij in med populacijami → razlike v kakovosti in količini zaužite hrane.

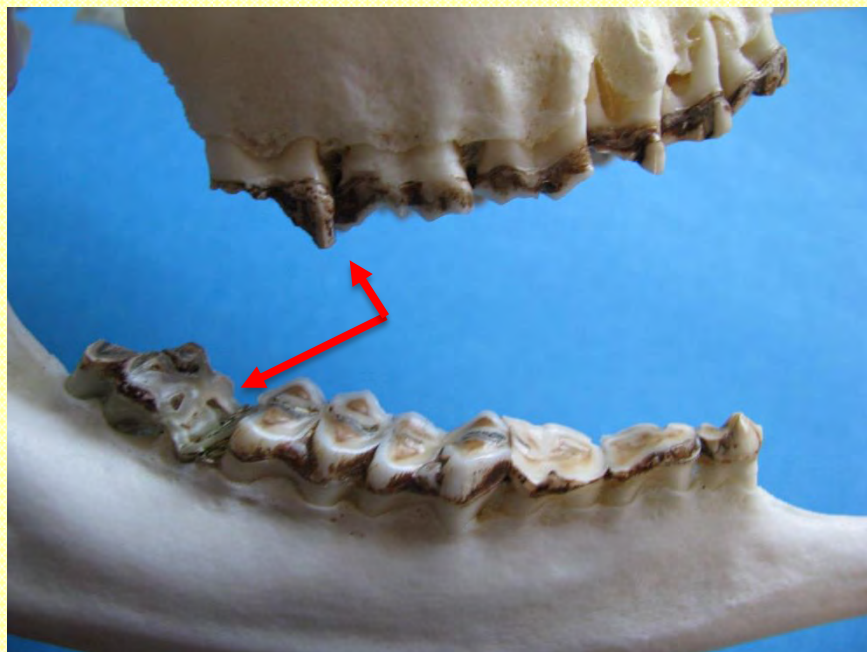
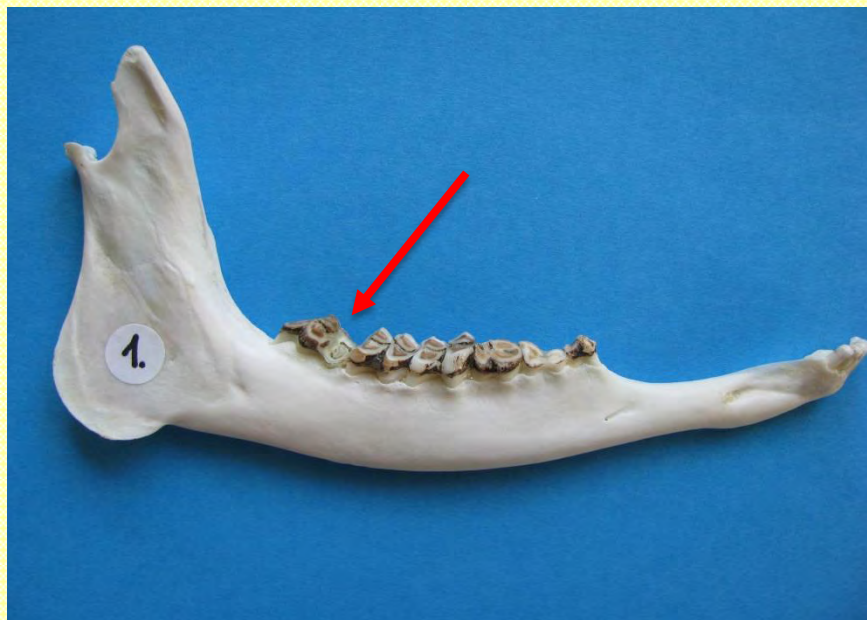
Ocenjevanje starosti na podlag obrabljenosti zob ni zanesljivo!

Individualni, populacijski in okoljski dejavniki vplivajo na hitrost obrabe zob:

- **intenzivnost mineralizacije sklenine** → vsebnost Ca v sklenini oz. dostopnost Ca v okolju zmanjšuje obrabo meljakov jelenjadi (Kierdorf in Becher, 1997);
- **prehrana oz. kakovost prehranskih virov** → slabša prehranska primernost habitata vpliva na hitrejšo obrabo zob (Nussey in sod., 2007) → večji delež trav v prehrani jelenov poveča hitrost obrabe M_1 in M_3 (Ozaki in sod., 2010);
- **večje populacijske gostote** → povečana znotrajvrstna konkurenca, pomanjkanje ustreznih, visokokakovostnih prehranskih virov → ob popašenosti večje uživanje tal → večja obraba zobovja jelenjadi (Nussey in sod., 2007) → še zlasti samcev, ki morajo več investirati v svoj razmnoževalni potencial (Myserud in sod., 2001);
- **spol** → različna strategija razmnoževanja med samci in samicami (Hoye, 2006) → isto stari samci z bolj obrabljenim zobovjem so težji in imajo večje rogovje v primerjavi s samci z bolj ohranjenimi zobmi (Carranza in sod., 2008) → jeleni imajo glede na telesno maso relativno manjše zobe kot košute (Carranza, 2007);
- **razlike v prehranski strategiji prežvekovalcev** → za navadnega jelena kot prehranskega generalista je značilna precej hitrejša obraba zob kot pri izbiralcih, npr. losu → obraba kočnikov (ne pa tudi sekalcev) je zaradi precej bolj raznolike prehrane med populacijami bistveno bolj variabilna, kar vpliva na večje napake pri ocenjevanju starosti jelenjadi (Veiberg in sod., 2007a).

Koliko sem star? → primeri srnjadi iz lovišča Boris Kidrič

ZOBNA FLUROZA

- Izkazuje onesnaženost okolja s fluoridi, saj je **posledica negativnega vpliva fluoridov na razvoj sklenine.**
- **Različne patološke spremembe zob, saj mineralizacija zobnega tkiva ni končana, zato je močno zmanjšana mehanska stabilnost zobnih tkiv:**
  - obarvanje zob,
  - razjede ter izguba sklenine,
  - hitrejša obraba zob,
  - hujše poškodbe zob: zlomi in izpadi.
- **Skrajšanje pričakovane življenjske dobe.**

NEKATERE TEŽAVE → izjemna obraba zob zaradi
ZOBNE FLUOROZE srnjadi

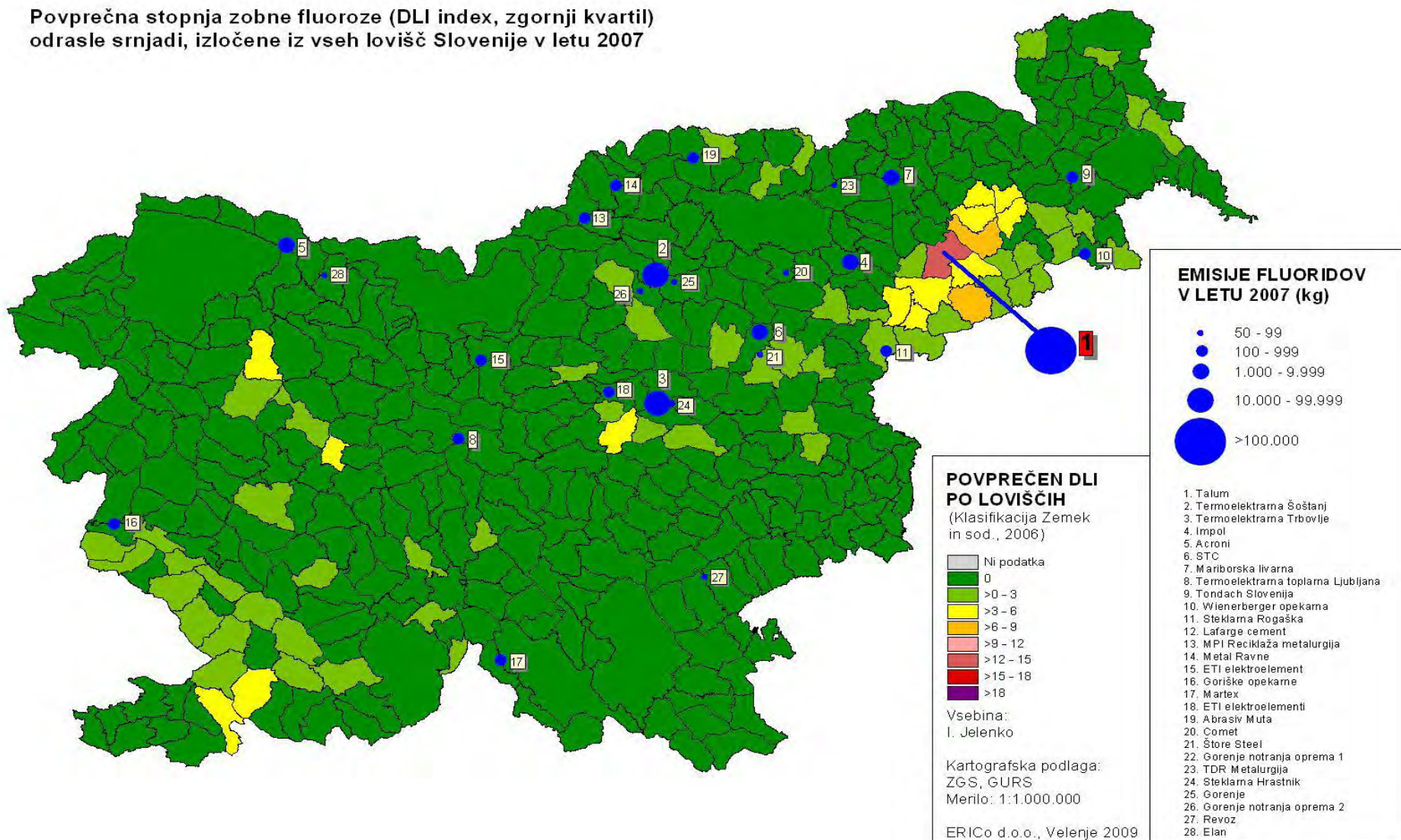

Onesnaženost Slovenije s fluoridi:

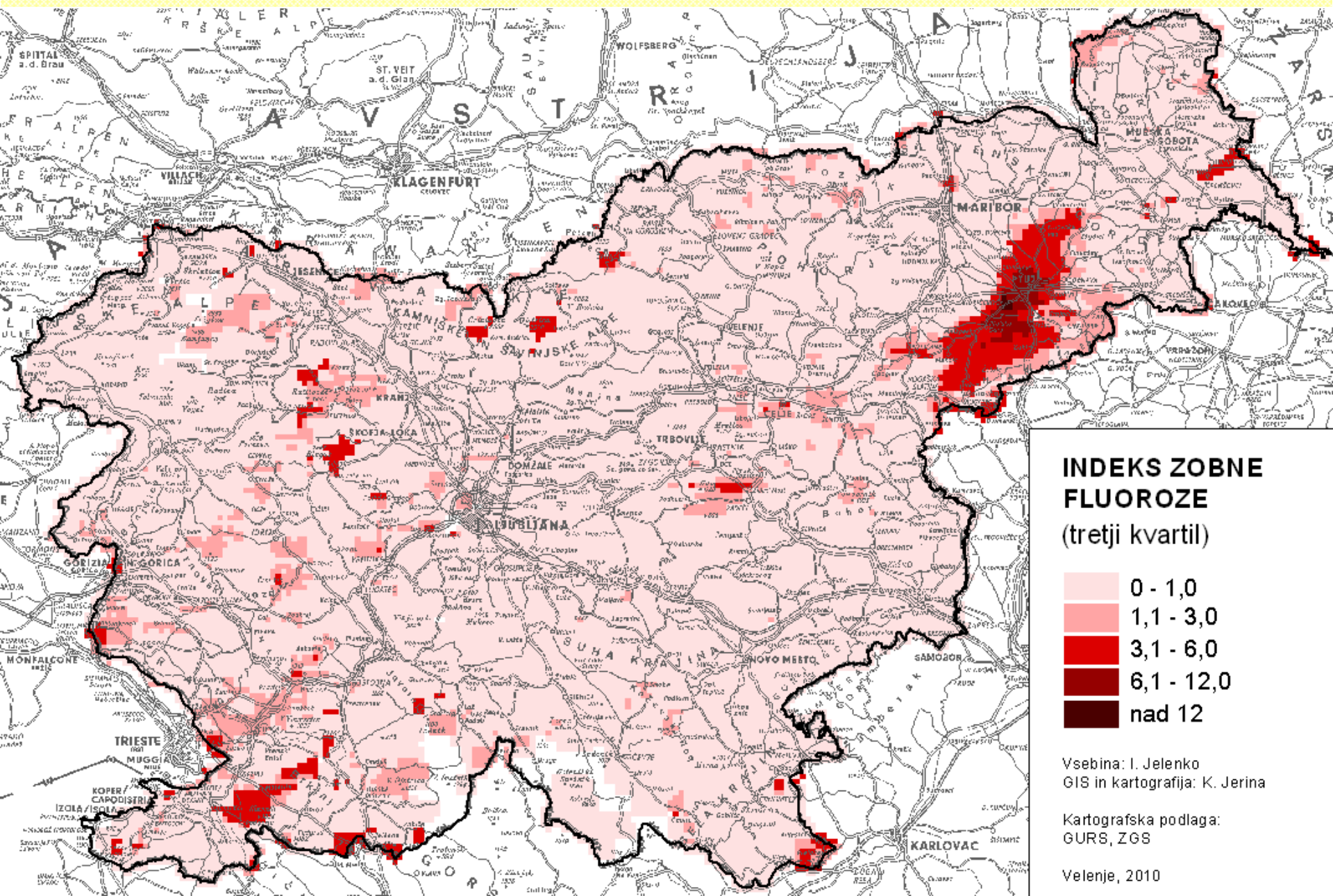
določitev ZOBNE FLUOROZE na nivoju lovišč (14.675 osebkov odrasle srnjadi)

Povprečna stopnja zobne fluoroze (DLI index, zgornji kvartil) odrasle srnjadi, izločene iz vseh lovišč Slovenije v letu 2007

Biomonitoring onesnaženosti okolja z izjemno veliko prostorsko resolucijo (1 x 1 km!) → možno le v Sloveniji → zasluga *Lovsko-informacijskega sistema Lisjak*.

HIPOPLAZIJA SKLENINE pri srnjadi

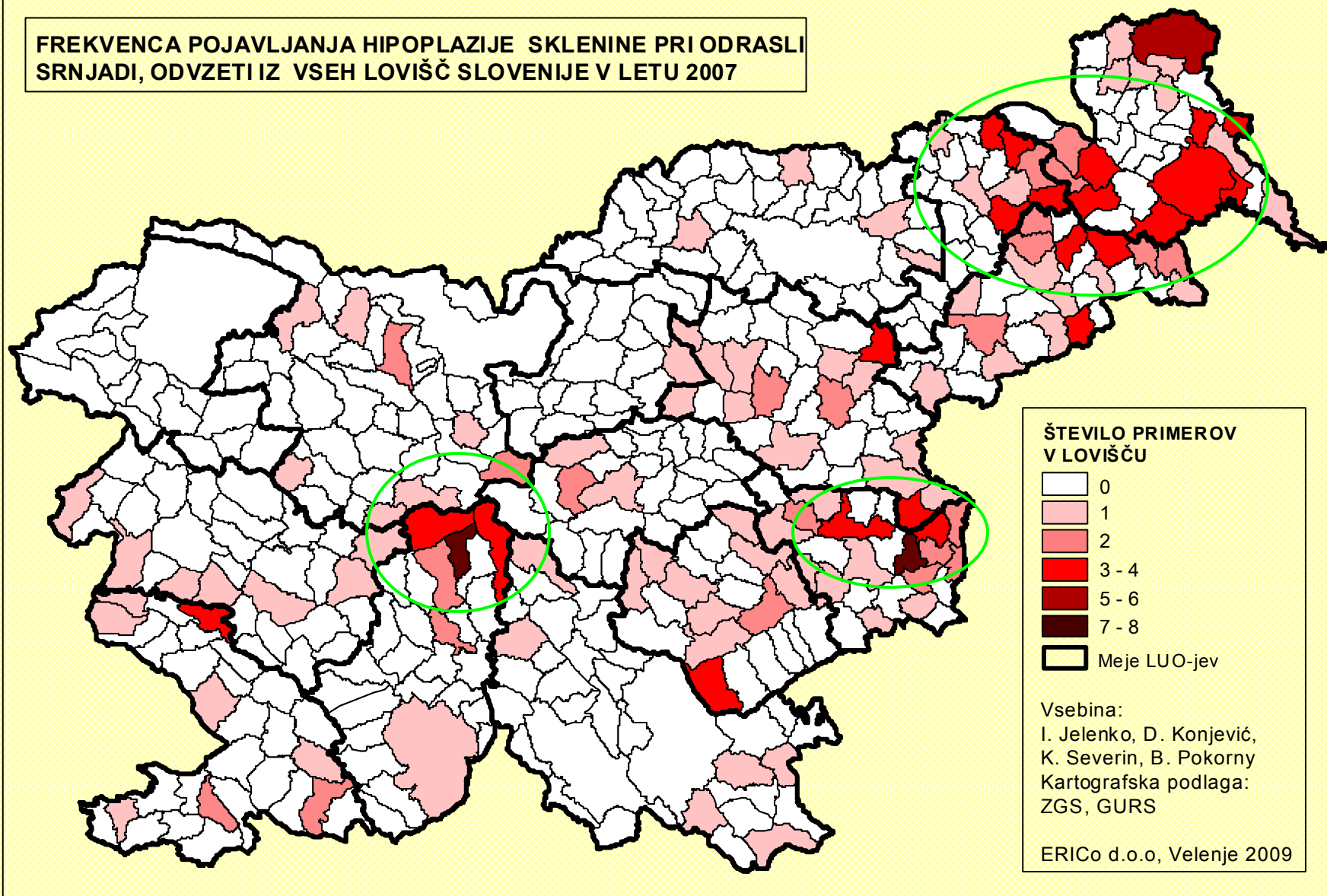

HIPOPLAZIJA SKLENINE

- Količinsko nezadostna tvorba sklenine → vidna kot številne drobne luknjice na površini zob (bodisi na posameznem delu ali po celotnem zobu).
- Posledica izpostavljenosti različnim dejavnikom stresa, ki so lahko tako okoljskega kot genetskega izvora → pomanjkljiva prehrana ali socialni stres znotraj tropov, ne moremo pa izključiti tudi vpliva onesnaženosti okolja oz. parazitov.
- Pri srnjadi je najbolj pogosta na vseh treh predmeljaki ter tretjem meljaku, kar kaže na povečano izpostavljenost živali določenemu negativnemu dejavniku okolja v drugi polovici prvega leta življenja (v času rasti teh zob).
- Pri srnjadi je bilo v letu 2007 ugotovljeno 216 primerov (1,4 % vse odrasle srnjadi) → v večjem številu in z zgostitvami zabeležena zlasti v nižinski loviščih, še zlasti tistih, ki vsebujejo tudi večje površine vlažnih travnikov (v spodnjem toku Save, ob Muri in na Ljubljanskem barju).

Pogostnost pojavljanja HIPOPLAZIJE pri srnjadi

FREKVENCA POJAVLJANJA HIPOPLAZIJE SKLENINE PRI ODRASLI SRNJADI, ODVZETI IZ VSEH LOVIŠČ SLOVENIJE V LETU 2007

HIPOPLAZIJA SKLENINE kot kazalnik izpostavljenosti osebkom okoljskemu ali genetskemu stresu

AKTINOMIKOZA

- Skupina obolenj čeljustnic, ki jih povzročajo različni mikroorganizmi → najpogostejši povzročitelj so bakterije iz rodu *Actinomyces* → le-te prodre v kostno tkivo skozi rano na dlesni, kar je pogoj za nastanek te bolezni.
- **Granulomska reakcija** → progresivno uničevanje kostnega tkiva, razvoj bakterij (kolonije aktinomicet v obliki rumenih zrn, vidnih z očesom) → ustvarjanje nove pokostnice → **tipična kepava nabreklina** (Miles in Grigson, 1990).
- **Pomemben dejavnik smrtnosti prizadetih vrst** (Agguire in sod., 1999).

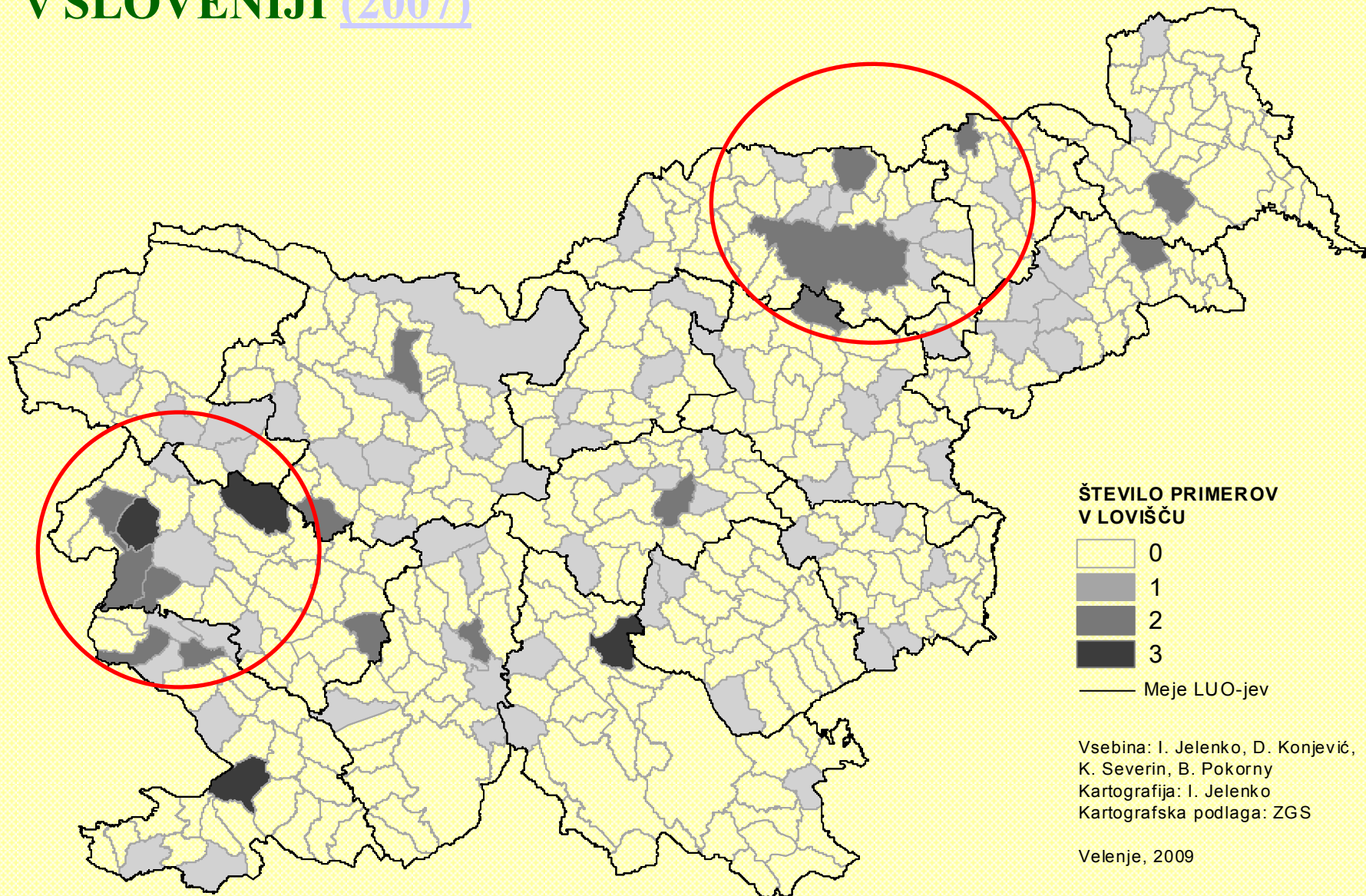

AKTINOMIKOZA PRI SRNJADI

- Pri srnjadi, odvzeti iz celotne Slovenije v letu 2007, smo aktinomikozo zabeležili v 113 primerih (0,7 % pregledanih čeljustnic).
- Praviloma se pojavlja enostransko, tj. samo na eni polovici čeljusti.
- Pojavlja se **razpršeno po celi Sloveniji**, nekoliko bolj pogosta na Primorskem in v okolici večjih točkovnih virov emisij.
- Aktinomikozo ni bila zabeležena pri jelenjadi in divjih prašičih.

AKTINOMIKOZA ČELJUSTNIC SRNJADI v SLOVENIJI (2007)

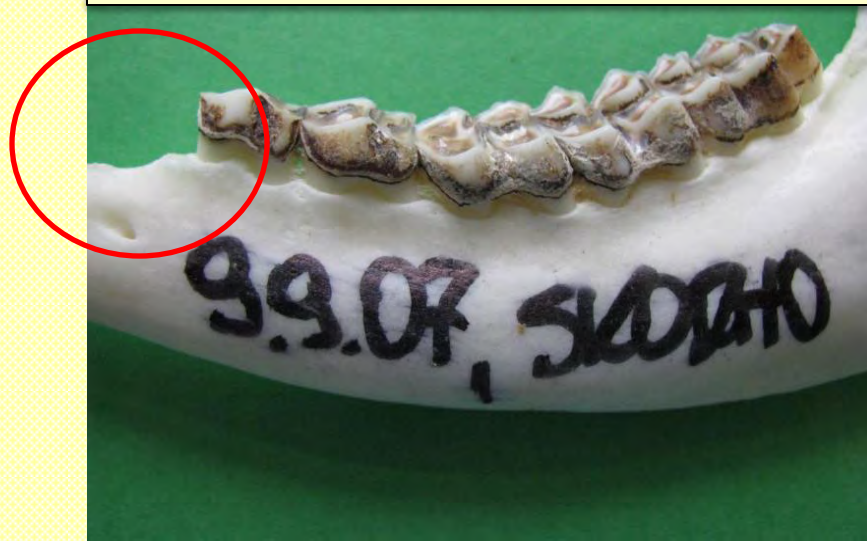

ODSOTNOST DRUGEGA PREDMELJAKA (P₂) PRI SRNJADI

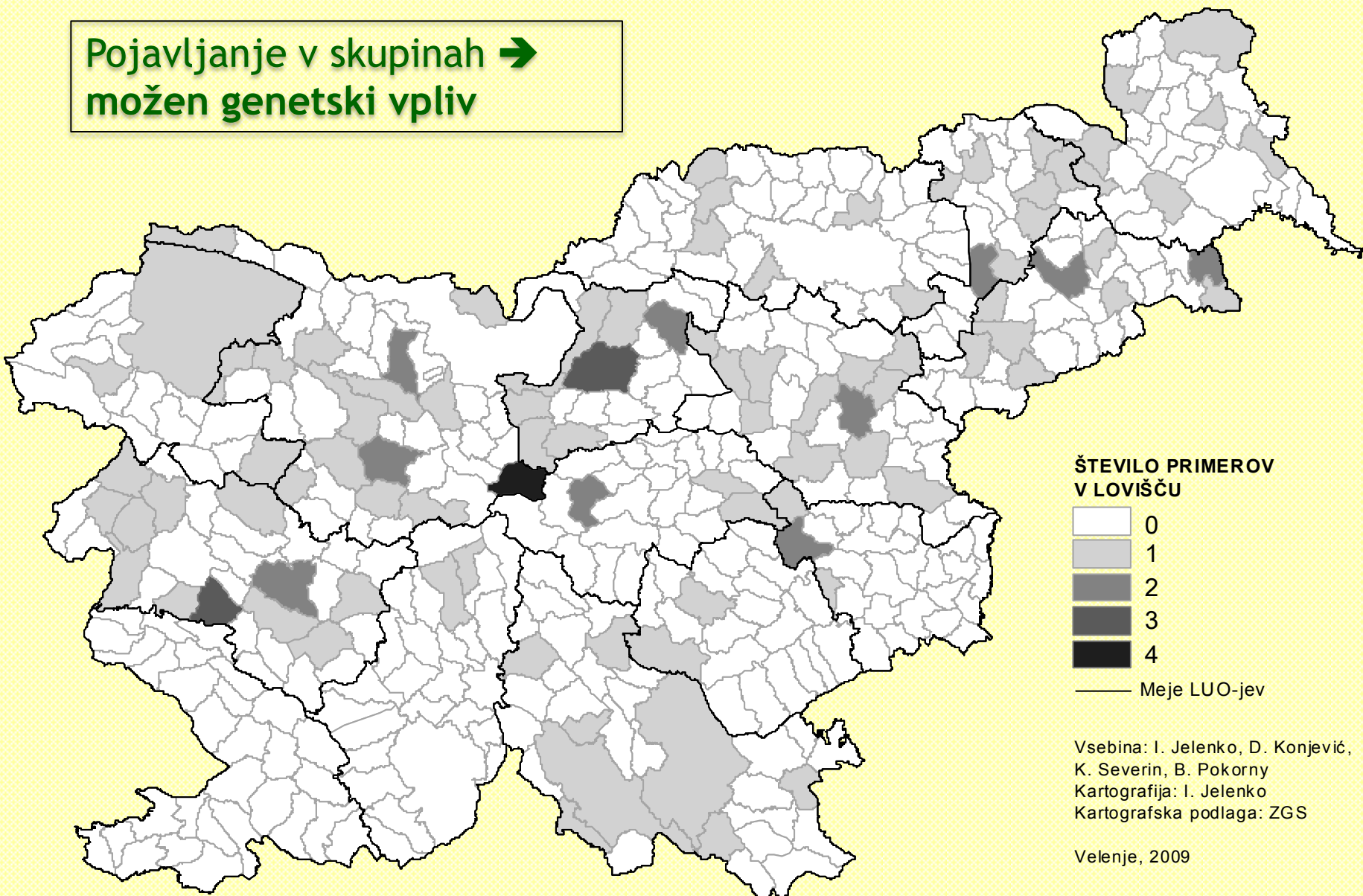

V letu 2007 P₂ odsoten na **137** izmed 41.895 pregledanih levih
čeljustnicah srnjadi (**0,33 %**).

ODSOTNOST DRUGEGA PREDMELJAKA (P₂) PRI SRNJADI

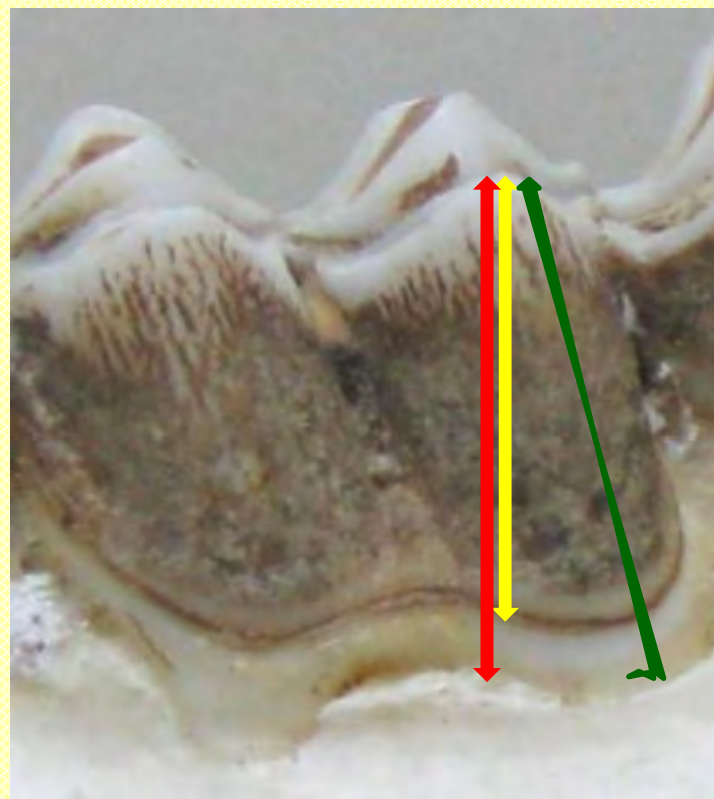
Pojavljanje v skupinah →
možen genetski vpliv

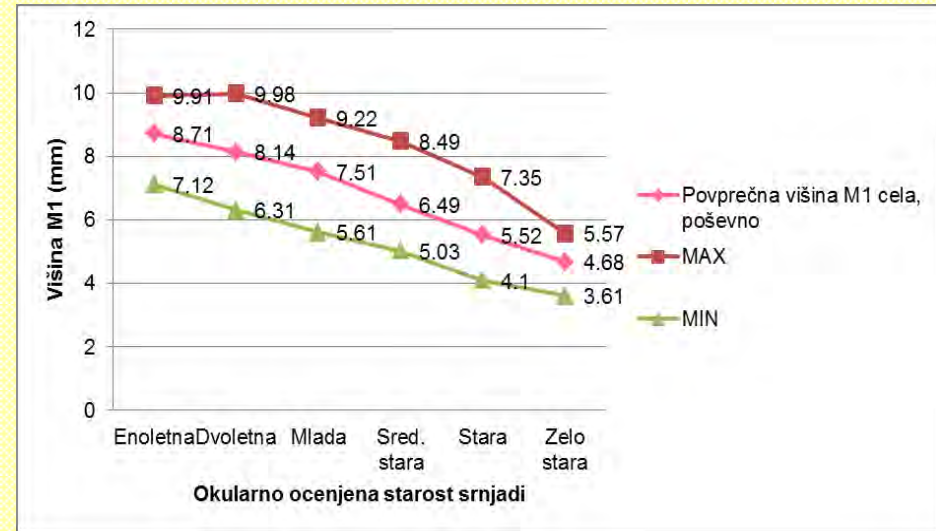
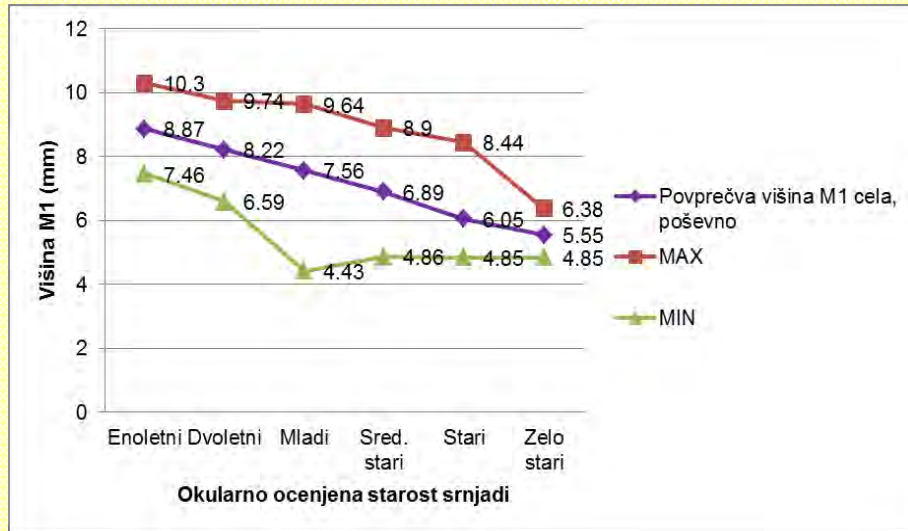

Je možno zanesljivost ocenjevanja starosti srnjadi izboljšati?

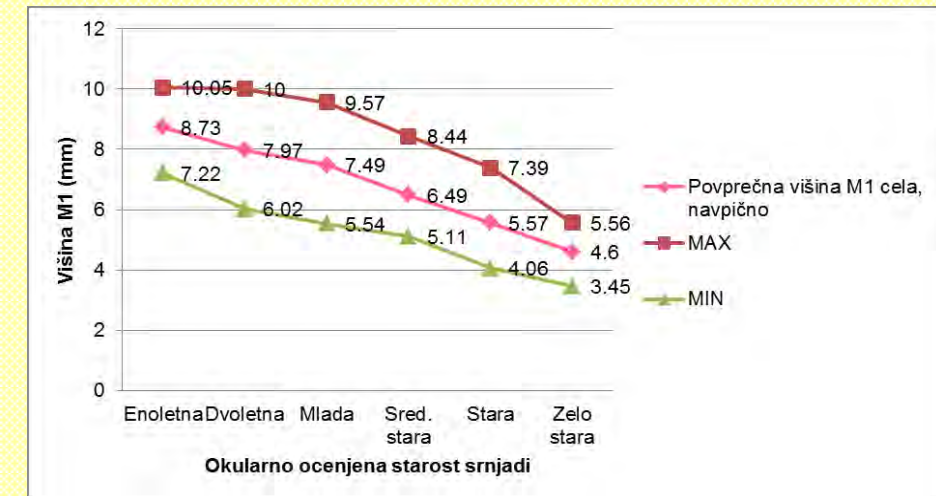
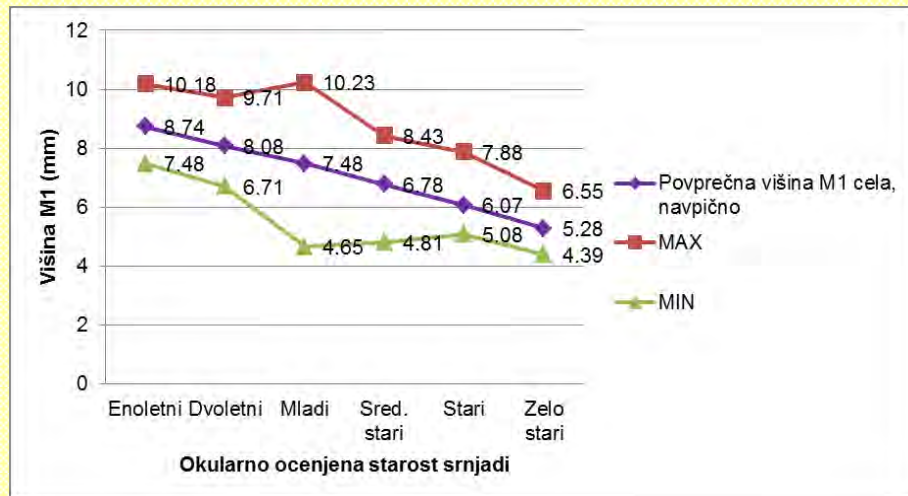
- Štetje prirastnih plasti zobnega cementa → zaradi neizrazitosti plasti in majhnosti zob pri tej vrsti **ne pride v poštev** → v raziskovalne namene možno po predhodni dekalifikaciji zob (Zor, 2009).
- Standardizacija ocene starosti srnjadi na podlagi obrabljenosti zob z meritvami višine prvega ali drugega meljaka (M1, M2) → primerna za izvajanje rutinskih ocenjevanj starosti (Mysterud in Ostbye, 2006).

Meritve višine M1 z namenom izboljšanja ocen starosti?

Celotna višina M1, merjena poševno (LD Oljka, 1997-2012): levo – srnjaki; desno – srne.

Celotna višina M1, merjena navpično (LD Oljka, 1997-2012): levo – srnjaki; desno – srne.

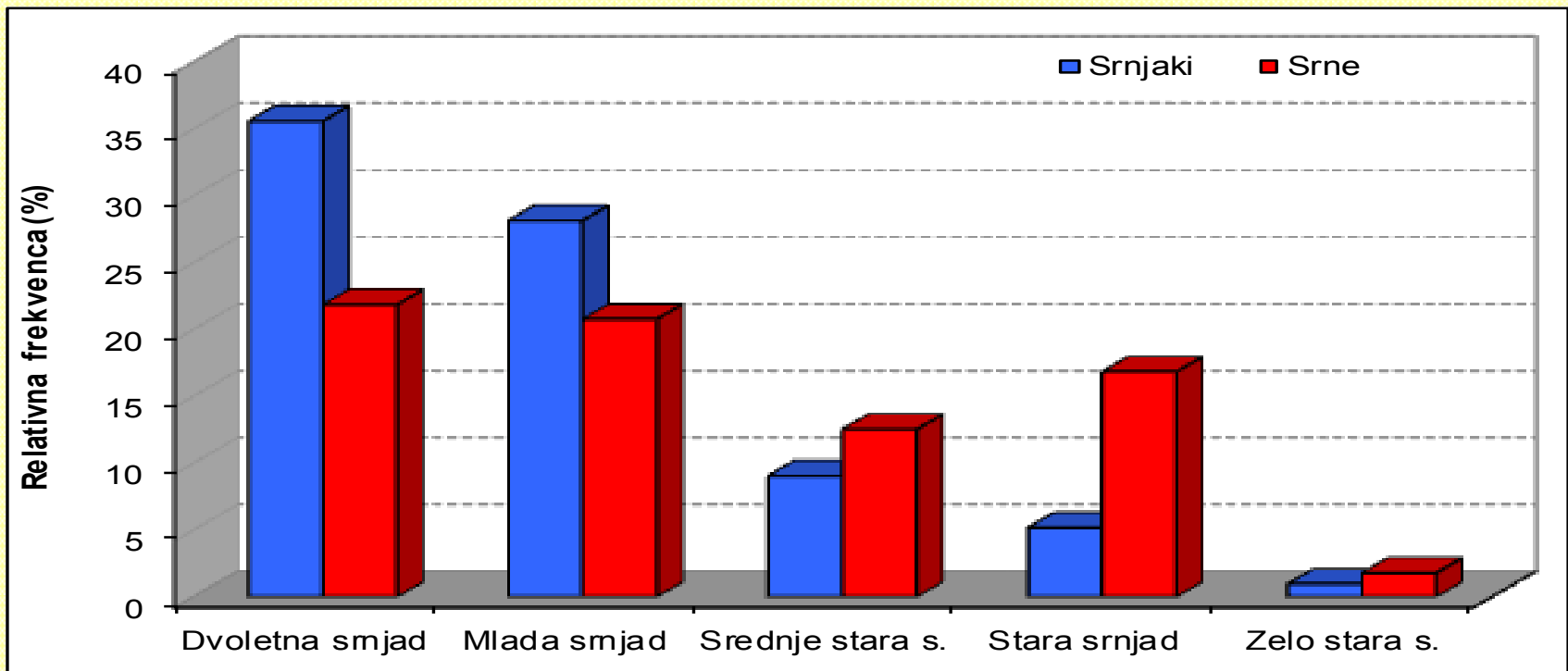

Meritve višine M1 srnjadi z namenom izboljšanja ocen starosti?

- **Uporabnost določanja starosti srnjadi na podlagi meritev višine M₁ kontroverzna** → metoda ni uporabna (Cederlund in sod., 1991), metoda je zanesljiva (Ashby in Henry, 1979), starost srnjadi do četrtega leta je možno določiti s 70 % natančnostjo (Mysterud in Østbye, 2006).
- Na Norveškem z meritvami višine M₁ ugotovili bistveno hitrejšo obrabo tega zoba pri samcih (povprečno 0,61 mm/leto pri štiriletnih osebkih oz. 0,45 mm/leto pri enajstletnih osebkih) kot pri samicah primerljivih starosti (0,52 mm/leto oz. 0,39 mm/leto) (Loe in sod., 2003) → posledica razlik v rabi habitata, energetskih potrebah, prehranskem vedenju in selekciji prehranskih virov → v prehrani samcev (srnjakov) zastopanih več z vlakninami bolj bogatih prehranskih virov (Van Deelen in sod., 2000; Loe in sod., 2003).
- **Živali v oborah imajo bistveno bolj homogene vzorce obrabljenosti zobovja kot prostoživeče živali** (Kaiser in sod., 2009) → metoda postala v zadnjih desetletjih široko sprejeta in uporabljena predvsem za določanje starosti domačih živali, pri katerih se zunanji vplivi okoljskih dejavnikov ne spreminjajo bistveno (Tušek in sod., 2001).
- **V primeru srnjadi ta metoda NE DAJE BISTVENO BOLJ ZANESLJIVIH PODATKOV kot enostavno okularno ocenjevanje starosti.**

RAZLIKE v STAROSTI: SRNJAKI vs. SRNE

- Srnjaki imajo v povprečju manj obrabljeno zobovje kot srne.
- Pri srnjakih poteka obraba zobovja hitreje kot pri srnah.
  - Srnjaki so v večini lovišč bistveno mlajši kot srne!

Starostna struktura odrasle srnjadi, odvzete iz lovišča Oljka, Šmartno ob Paki, v obdobju 1997 – 2012, določena na podlagi okularne ocene starosti, korigirano z meritvami višine prvega meljaka.

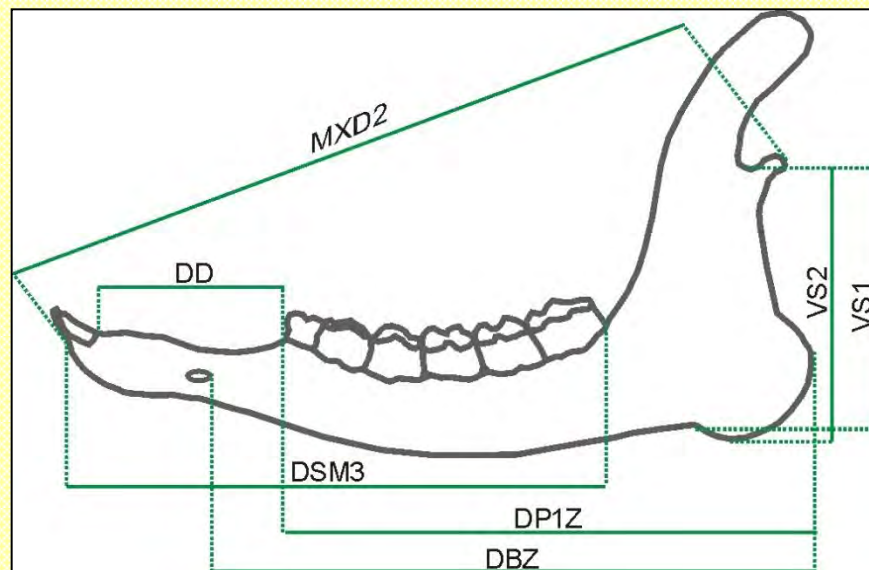
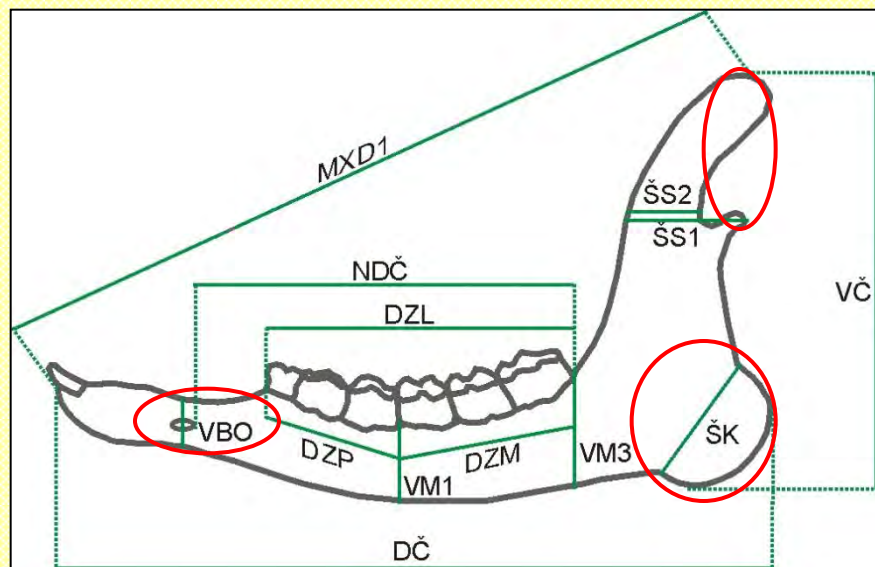

MORFOLOŠKE RAZLIKE ČELJUSTNIC: SRNJAKI vs. SRNE

Meritve 20 različnih morfometričnih znakov čeljustnic, za katere je bil spol zanesljivo poznan.

Značilne razlike so bile ugotovljene le za 3 znake, ki pa okularno niso dovolj zanesljivo razlikovalni in se tudi ne razlikujejo brez prekrivanja mejnih vrednosti med spoloma (VBO – višina diasteme na mestu bradne odprtine; ŠK – širina kota; VČ – višina krone (VČ – VS2)).

Spola na podlagi oblike čeljustnic NE MOREMO zanesljivo prepoznati!

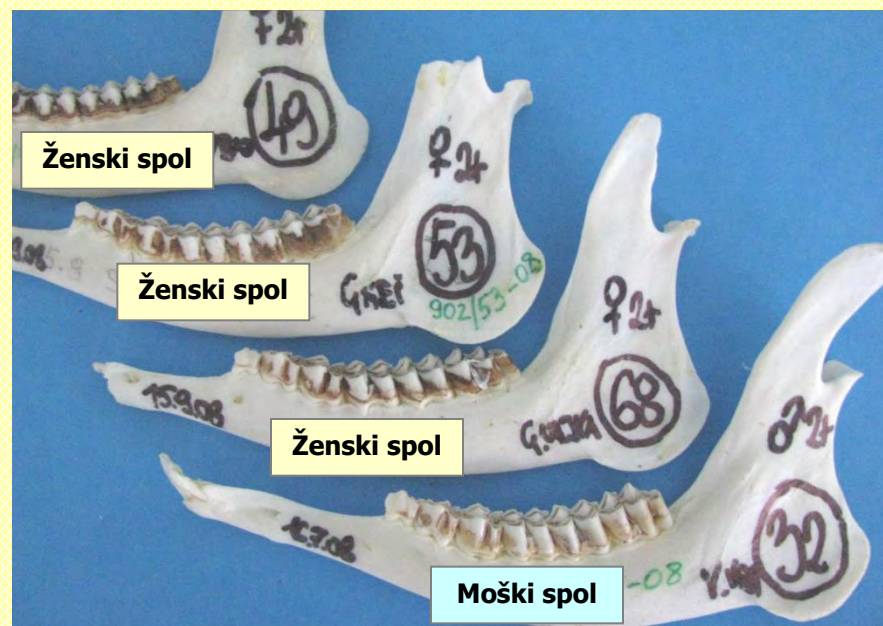
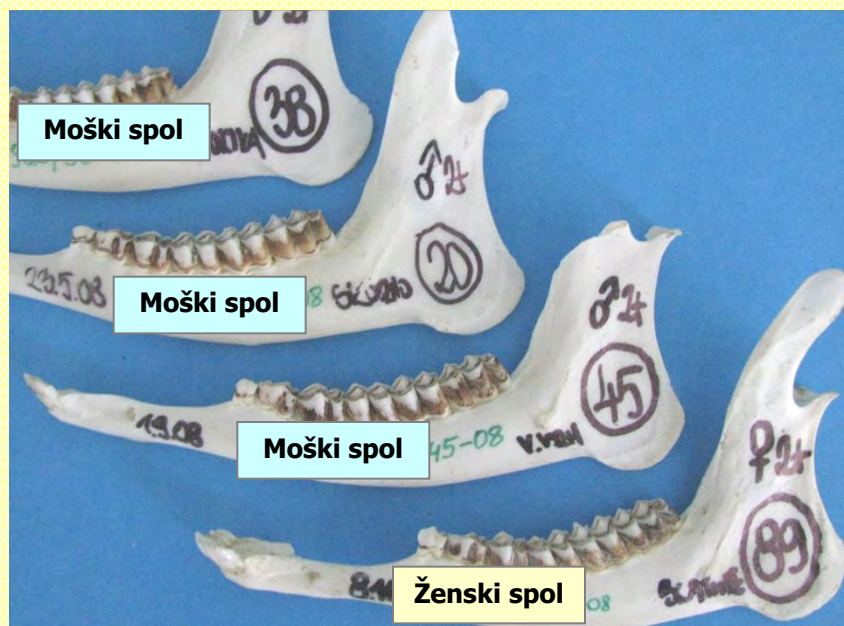

MORFOLOŠKE RAZLIKE ČELJUSTNIC: SRNJAKI vs. SRNE

ŠIRINA KOTA: vsi srnjaki proučevane populacije imajo s 95 % verjetnostjo širino kota med 2,63 in 2,76 cm → manjši v primerjavi s srnami, kjer le-ta meri med 2,74 in 2,86 cm → vendar se intervali velikosti prepletajo.

Velike razlike v obliki kota čeljustnic tudi znotraj posameznega spola.

Spola na podlagi oblike čeljustnic NE MOREMO zanesljivo prepoznati
→ kakršnakoli določitev spola na podlagi izgleda spodnje čeljustnice srnjadi je lahko zavajajoča in jo odsvetujemo!

OCENJEVANJE STAROSTI SRNJADI - ZAKLJUČKI

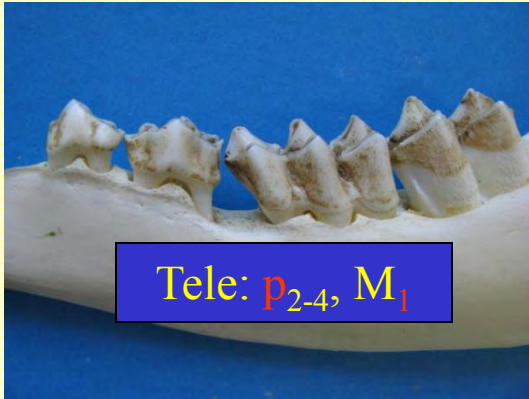
- V naravi je možno zanesljivo ločiti le tri starostne kategorije: mladiče, enoletne in odrasle (2+) živali → a ne vedno → samo spomnimo se, koliko „2+ srnjakov“ je dejansko lanščakov → kaj pa prepoznavanje mladic decembra?
- Nobena metoda *post mortem* določitve starosti odrasle srnjadi ni zanesljiva → tudi ne okularna ocena obrabljenosti zob → preganjanje in kaznovanje upleniteljev „dveletnih“ srnjakov je nesmiselno → mimogrede, pri tej starosti mora biti smrtnost večja kot pri triletnih srnjakih...
- Za namene upravljanja so dovolj tri starostne kategorije srnjadi → ocenjevanje starosti na leto natančno ni potrebno in je pogosto napačno...
- ...vendar → za monitoring, kontrolno metodo in za raziskovalne namene je zeleno uporabljati večje število kategorij → mladiči (0), enoletne (1), mlade (2-4), srednje stare (5-7) in stare (7+) živali → prilagoditev podatkovnih baz?
- **Velik pomen pravilnega evidentiranja in označevanja čeljustnic!**
- **S pomočjo okularnega pregleda čeljustnic srnjadi tudi ni mogoče ugotoviti spola** → seveda pa čeljustnice omogočajo zanesljive genetske analize!!!

OCENJEVANJE STAROSTI JELENJADI

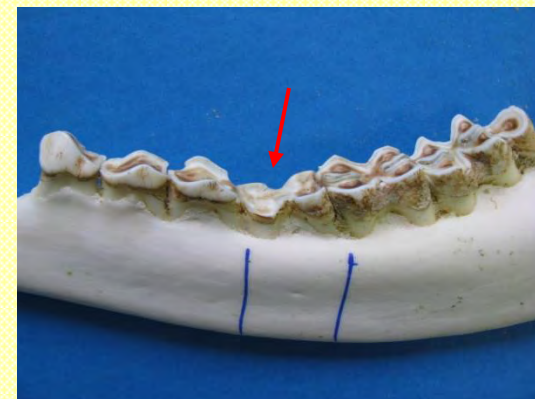
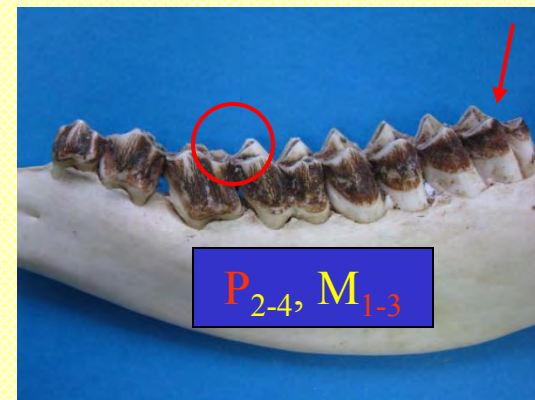
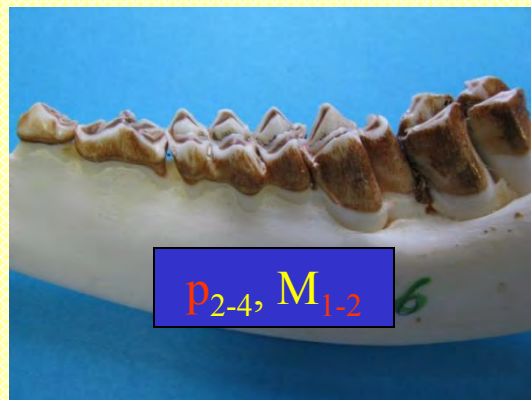
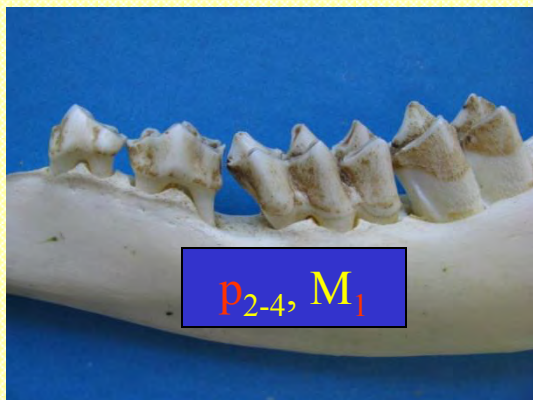

DOLOČANJE STAROSTI JELENJADI s POMOČJO ZOB

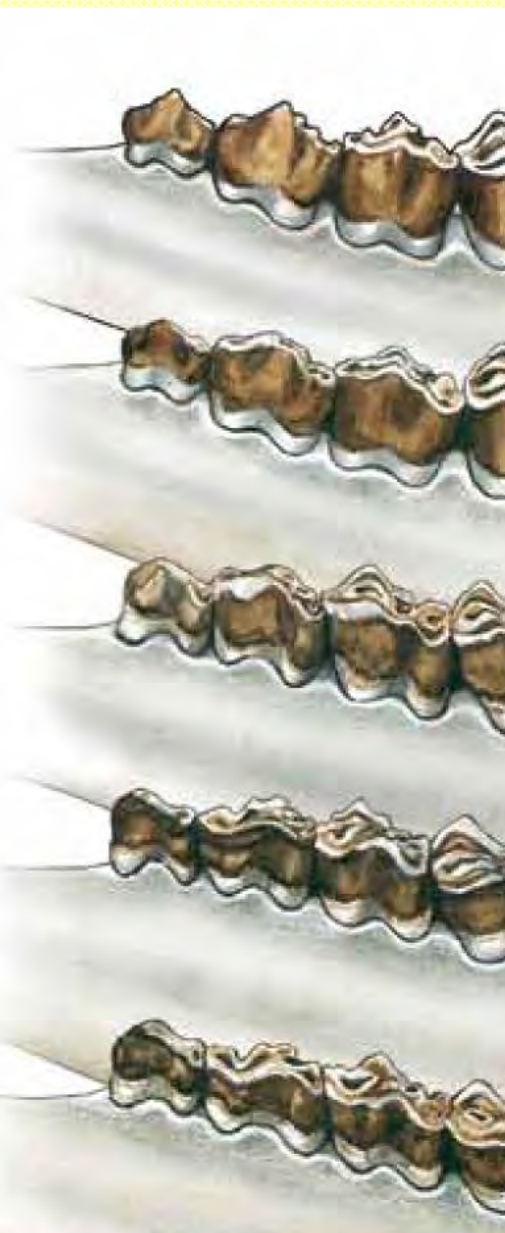

OCENJEVANJE STAROSTI JELENJADI s POMOČJO ZOB

OCENJEVANJE STAROSTI JELENJADI s POMOČJO ZOB

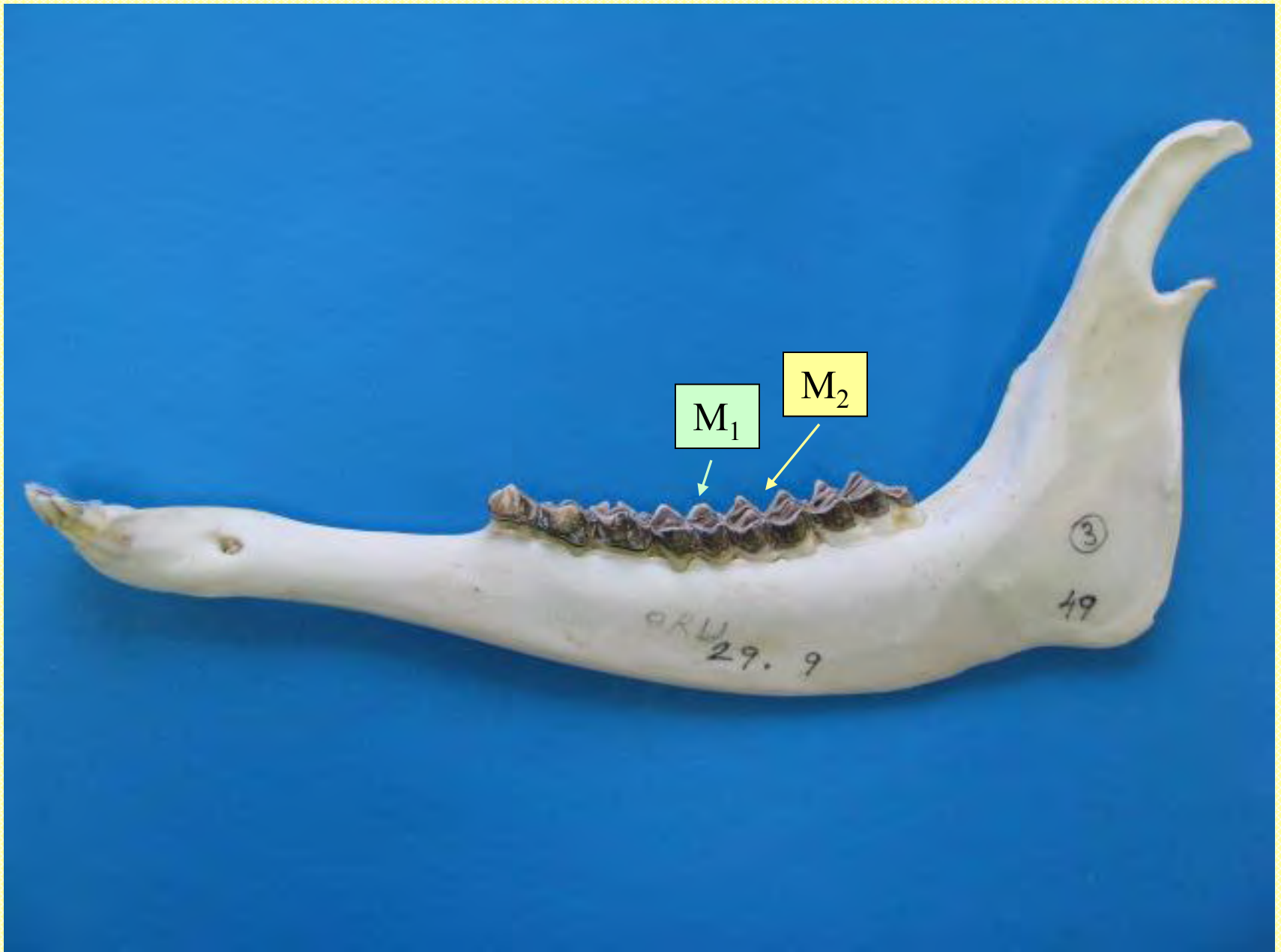
10 let

11–12 let

13–14 let

15–17 let

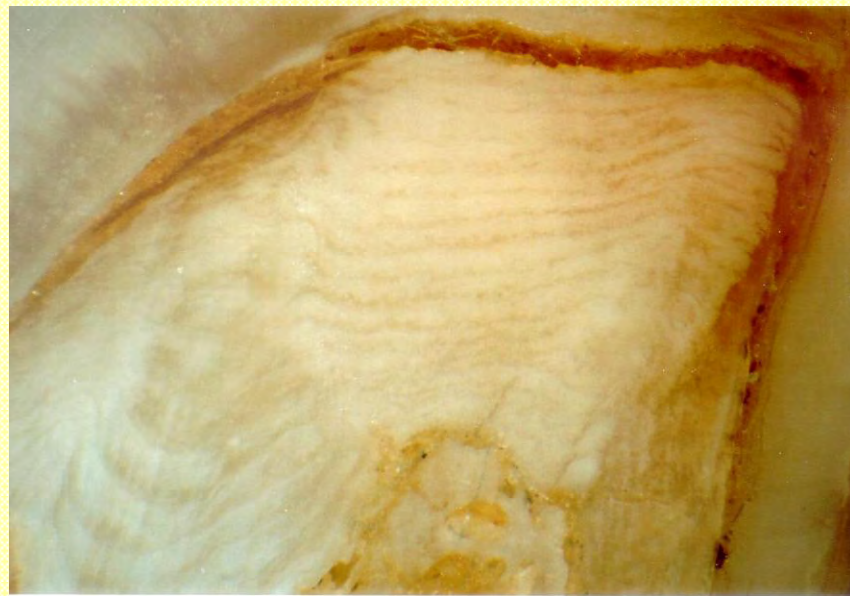
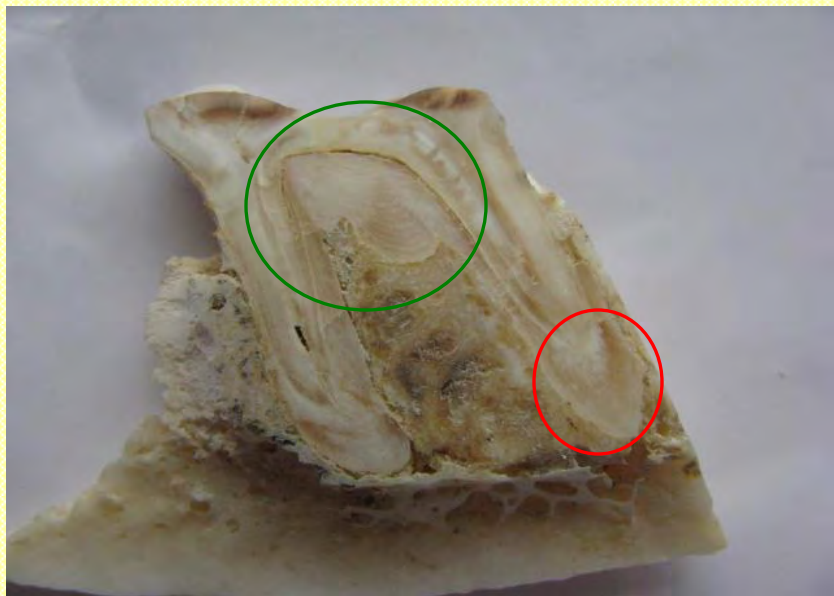
Določanje starosti z metodo rezanja in brušenja zob

Določanje starosti z brušenjem zob in štetjem plasti zobnega cementa

- Določanje starosti na leto natančno → s štetjem letnih prirastnih plasti zobnega cementa (v okolici korenin ali med njima) v vzdolžnem prerezu prvega meljaka (M_1).
- Metoda je enostavna, hitra in poceni → izvedli smo jo na celotnem nacionalnem odvzemu jelenjadi v letu 2008 (1.305 vzorcev odraslih živali) → **neprecenljivi podatki o starostni strukturi, pa tudi o zanesljivosti ocen starosti, pridobljenih z okularnim ocenjevanjem.**
- Vendarle pa tudi ta metoda ni 100 % zanesljiva → možnost presojanja spornih primerov odstrela je zelo vprašljiva: glede na jasnost slojev zobnega cementa je bilo v kategorijo O (optimalno) uvrščenih 61 % zob, v kategorijo Z (zavrženo), kjer plasti zobnega cementa ni bilo mogoče razločiti, pa 6 % zob. Še večje deleže neuporabnih vzorcev navajajo tudi drugi avtorji (npr. Douglas, 1970; Azorit in sod., 2002).

Zanesljivost določanja starosti KOŠUT 2+ s strani lovcev

Ocena starosti (lovci)	Št. živali	Ocena starosti na podlagi brušenja zob (let)																					
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	9		2	3	1		1		1			1											
2	53		16	17	11	1	2	3	1			1	1										
3	77		7	30	20	9	6	3	1	1													
4	49		2	7	11	16	6	4	1		1		1										
5	31			2	13	9	4	2			1												
6	30			2	3	8	4	5	5	1	2												
7	28				3	7	6	6	1		3	1		1									
8	34		1		1		4	9	9	2	4	1	1	1			1						
9	11						1	1	3		2		2	1	1								
10	28			1		2		1	2	5	6	2	4		1	1		2		1			
11	5										1		2		1	1							
12	23				3		1	1	3		2	1	5	2	3	1	1						
13	4													2				1			1		
14	4					1									1	1		1					
15	6													1	2	1	1						1
16	2									1					1								
17	0																						
18	1																1						
Σ	395	0	28	62	66	53	35	35	27	10	22	7	16	18	9	6	4	4	0	1	1	0	1

Pri oceni starosti odraslih živali po okularni oceni nastajajo velika odstopanja od “dejanskih” starosti → v primeru košut so starosti tako podcenjene kot tudi precenjene.

Napake so lahko posledica napačne določitve starosti in/ali napačnega vnosa podatkov → v zanesljivosti okularnih ocen ni razlik med lovišči LD in LPN.

Zanesljivost določanja starosti JELENOV 2+ s strani lovcev

Ocena starosti (lovci)	Št. živali	Ocena starosti na podlagi brušenja zob (let)															
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	1		1														
2	39		22	13	4												
3	72		19	3	33	9	5	3									
4	84		2	17	34	19	5	6		1							
5	40		2	4	14	17		2	1								
6	48			10		20	9	7	1		1						
7	36		2	3	9	6	6	7	2		1						
8	20			1	4	3		5	7								
9	30				1	4	13	9	2		1						
10	20				1	5	3	4	3	2	2						
11	12				1	1	2	2	3	1	1		1				
12	11				1		2	1	4	1	1	1					
13	3						1					1	1				
14	5							1	2	1						1	
15	4							1		1		1			1		
16	1											1					
Σ	426	0	48	51	102	84	46	48	25	7	7	4	2	0	1	1	0

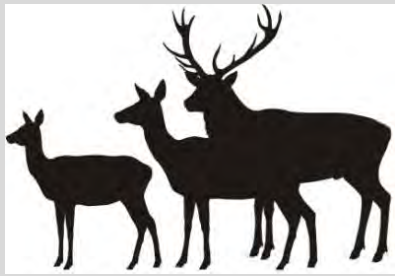
Starostne kategorije odraslih jelenov (mladi: 2-4; srednje stari: 5-9; stari: 10+) → napačen odstrel (zlasti srednje starostne kategorije) je (lahko) sankcioniran → ocenjene starosti srednje starih in starih jelenov so praviloma precenjene.

“Natančno določanje starosti jelenov” na podlagi okularnih ocen starosti in kasnejše sankcioniranje upravljavcev/upleniteljev je lahko izjemno problematično!

ZANESLJIVOST OKULARNEGA OCENJEVANJA STAROSTI JELENJADI

- Izmed 821 osebkov jelenjadi, odvzetih v letu 2008 (vključeni le primerki z nedvoumno razmejenimi letnimi prirastnimi plastmi) → starost po obeh metodah na leto enako določena le v 201 primeru → **z makroskopskim pregledom obrabljenosti zob starost odrasle (dve- in večletne) jelenjadi na leto natančno določena le v 24,5 % primerov.**
- Ni bilo večjih razlik med košutami (25,3 % skladnost) in jeleni (23,7 %).
- **Nasprotno velike razlike v skladnosti ocen med različnimi starostnimi kategorijami** → pravilnost okularne ocene mladih (2- do 4-letnih) jelenov v 29,4 % primerov, srednje starih (5- do 9-letnih) jelenov v 19,0 % primerov, starih (10- in večletnih) jelenov pa v le še v 13,3 % primerov → deleži na leto pravilno določenih starosti košut: 36,5 % (mlade košute), 17,5 % (srednje stare košute) in 10,1 % (stare košute).
- **S starostjo živali se zanesljivost ocene močno zmanjša** → **relativna hitrost obrabe zob s starostjo živali narašča** → stopnja/hitrost obrabe zob je v negativni soodvisnosti od trdote sklenine in zobovine (Kierdorf in Becher, 1997) → najtrša zobovina ob sklenini, nasprotno deluje konična oblika zob.

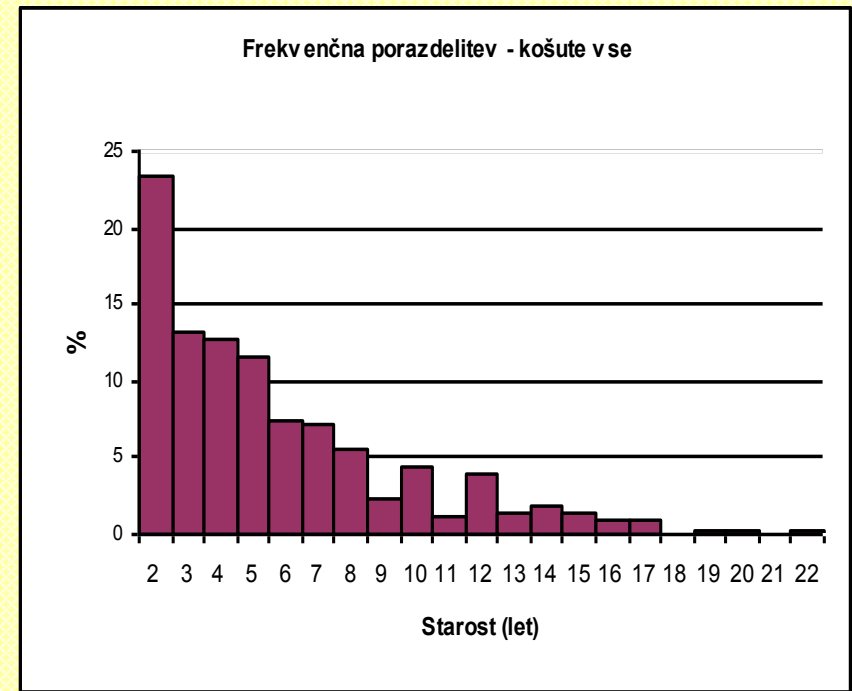
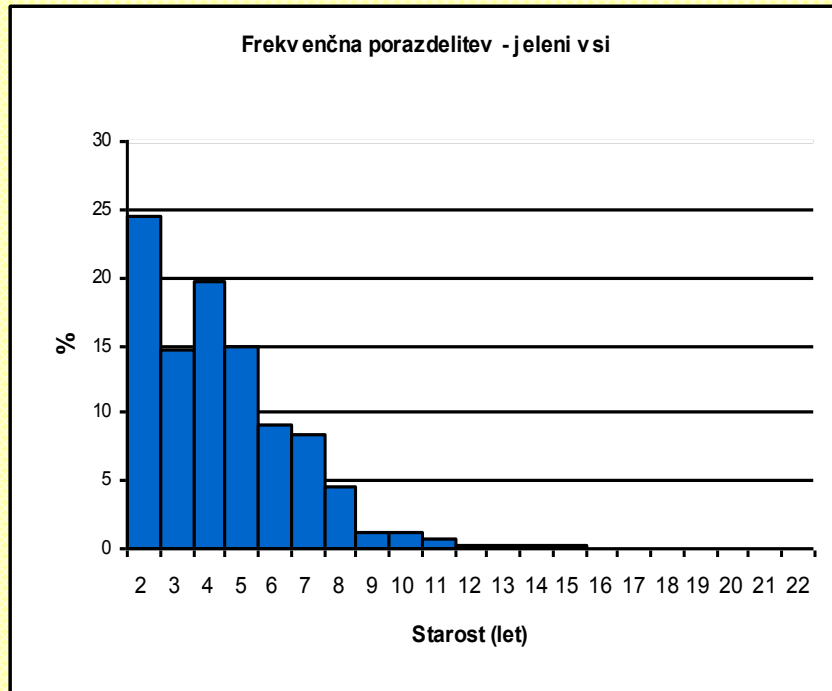

3. posvet z mednarodno udeležbo o upravljanju z divjadjo: jelenjad

Velenje, 12.11.2011

Sklep št. 6: ...Metoda makroskopskega pregleda obrabljenosti zobovja je sicer cenovno ugodna in daje takojšnje rezultate, a temelji na predpostavkah o dovolj veliki ločljivosti/natančnosti ter dobrem znanju in izkušnjah članov »kategorizacijskih komisij«. **Kategoriziranje osebkov v različne starostne kategorije na osnovi makroskopskega pregleda zob je zato dovolj dobro, smiselno in potrebno zlasti z vidika vpogleda v demografsko strukturo populacij; bistveno manj primerno pa je za sankcioniranje upravljavcev lovišč in upleniteljev, saj lahko povzroči tudi nenamerne krivice z neljubimi posledicami**... Ugotovitev o premajhni zanesljivosti ocenjenih starosti jelenov in apel za upoštevanje tega dejstva za administrativne in kontrolne namene **nikakor ne pomeni poziva k popolnoma sproščnemu poseganju z odstrelom med jelene niti k takojšnjemu spreminjanju trenutno veljavne kategorizacije**. Vendar pa moramo vsi zainteresirani v prihodnje storiti vse, da bomo: **(i)** sistem kategorizacije še bolj osmislili, in sicer z namenom omogočanja kakovostnega lova ob hkratnem ohranjanju zelene starostne strukture populacij jelenjadi (npr. **premislek o možnosti uporabe takšnih oz. toliko kategorij, kot jih je mogoče dovolj zanesljivo prepoznati tudi v lovišču pred samo izvedbo odstrela; izrekanje sankcij le v primeru očitnih odstopanj starosti uplenjene živali od načrtovanega starostnega razreda**); **(ii)** poiskali morebitne bolj relevantne metode za določanje starosti oziroma lažje merljive kriterije za smiselno *premortem* in *postmortem* kategorizacijo jelenov; zlasti pa **(iii)** dodatno ozavestili vse upravljavce z lovišči, da je skrb za ustrezna socialna razmerja znotraj populacij jelenjadi primarno v interesu vrste, seveda pa tudi lovcev kot usmerjevalcev razvoja populacij jelenjadi.

Starostna struktura odvzema jelenjadi v Sloveniji v letu 2008

Za jelenjad v Sloveniji je značilno, da dosegajo košute večje starosti (max: 22 let) v primerjavi z jeleni (max: 15 let), pri čemer je še posebej značilen izrazit upad števila jelenov, starejših od 8 let → posledica lova na trofejno močne jelene, še zlasti v kategoriji srednje starih jelenov, zaradi česar praviloma moški spol ne dosega visokih starosti, ko jim tudi moč rogovja že upada.

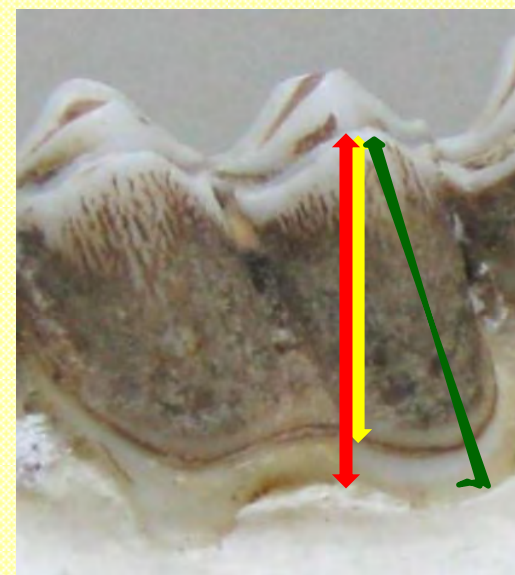
Struktura odvzema jelenov je predpisana z načrti, odstopanje pa je sankcionirano, zato so posamezni srednje stari jeleni verjetno ocenjeni kot stari, torej starejši od 10 let → to pojasnjuje subjektivno napako ocene starosti zlasti starejših jelenov na podlagi okularne ocene obrabe zob, saj so starosti teh jelenov praviloma precenjene.

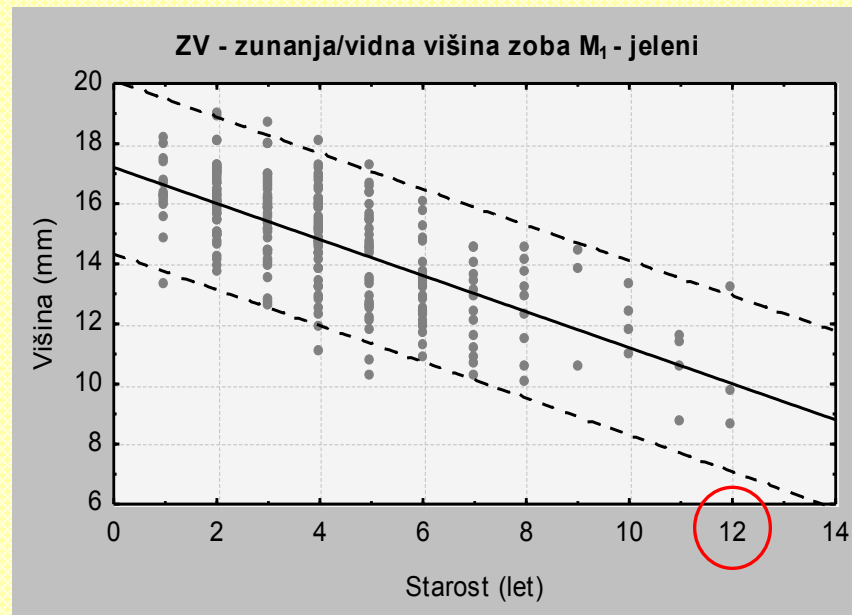
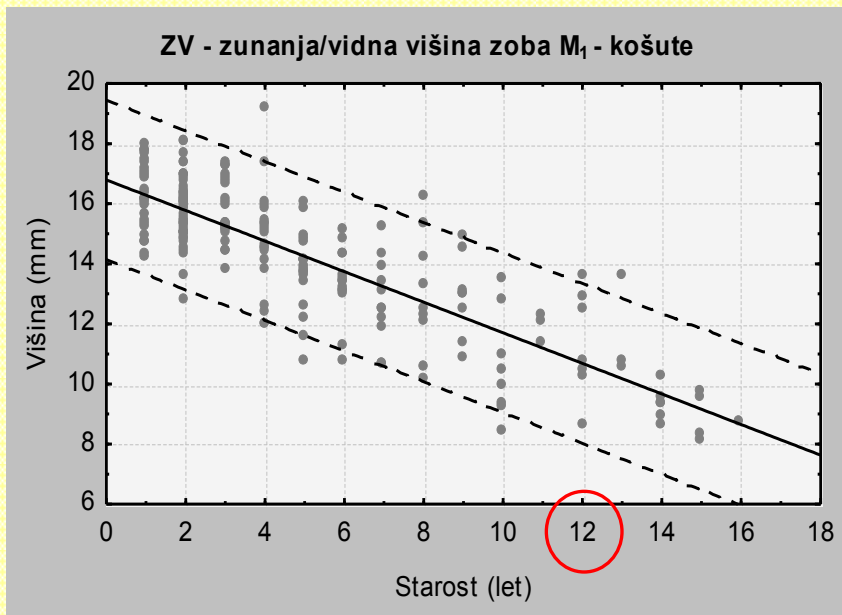
Je možno zanesljivost ocenjevanja starosti jelenjadi izboljšati?

- Standardizacija ocene starosti jelenjadi z meritvami višine prvega meljaka (M1) → poznali natančno starost jelenjadi (štetje prirastnih plasti zobnega cementa) → možno skonstruirati krivulje zmanjševanja višine zob s starostjo.

Območje	Pomurje		Alpska Slovenija		Dinarska Slovenija		Skupaj	
Št. lovišč	17		39		50		106	
Leto	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Enoletne živali	0	22	0	0	0	42	0	64
Dvoletne živali	0	24	0	0	0	61	0	85
3+živali	32	49	99	12	122	206	253	267
Skupaj	127		111		431		669	

Je možno zanesljivost ocenjevanja starosti jelenjadi izboljšati?

Zmanjševanje višine prvega meljaka (M_1) jelenjadi, odvzete iz Alpske in Dinarske Slovenije v letih 2008 in 2009.

Košute in jeleni so najverjetneje stari:

- <10 let → ZV >14 mm;
- >10 let → ZV <10 mm;
- <5 let → ZV >17 mm;
- vmesne meritve ($10 \text{ mm} < X < 17 \text{ mm}$) → ne podajajo natančne ocene starosti jelenjadi.

Meritve višine M_1 jelenjadi NE ZAGOTAVLJAJO dovolj zanesljivih informacij o starosti jelenjadi.

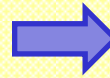

OCENJEVANJE STAROSTI MUFLONOV

Spodnje čeljustnice muflonov (zanesljiva starost do 3 let)

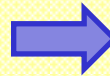
Jagnje

i₁₋₃, C

Enoleten

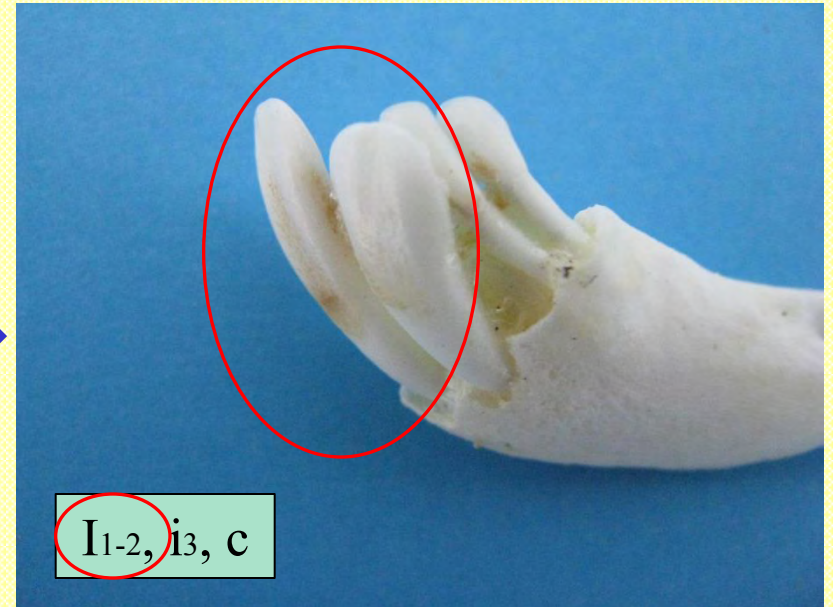
I₁, i₂₋₃, C

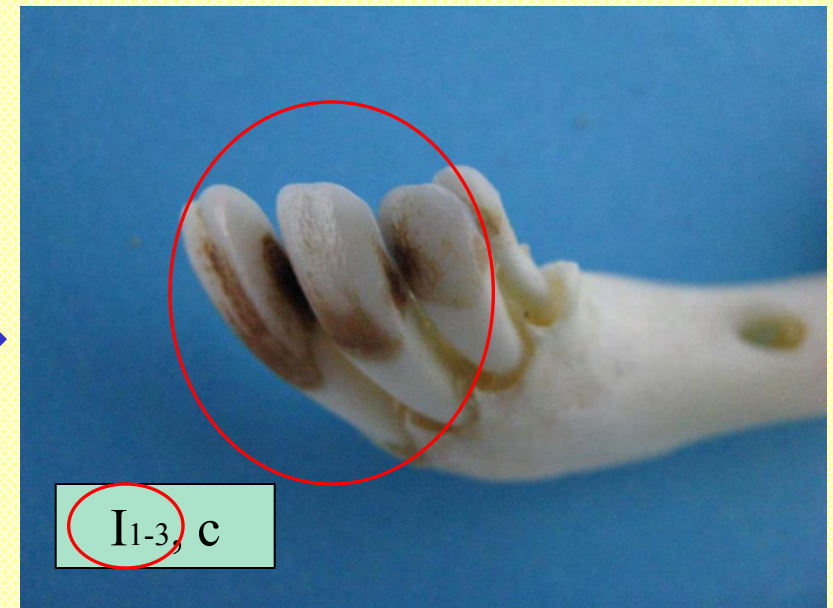

Spodnje čeljustnice muflonov (zanesljiva starost do 3 let)

2-leten

3-leten

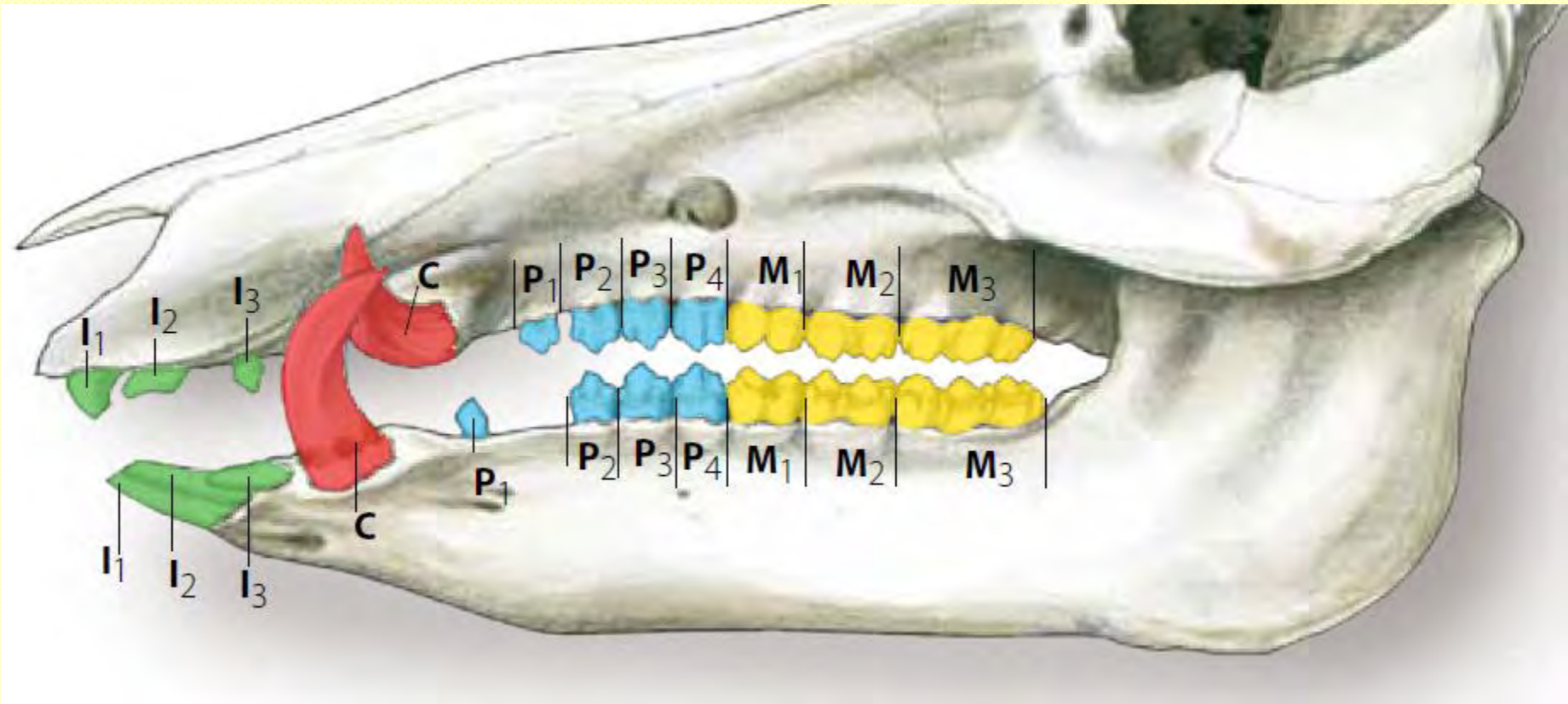
OCENJEVANJE STAROSTI DIVJIH PRAŠIČEV

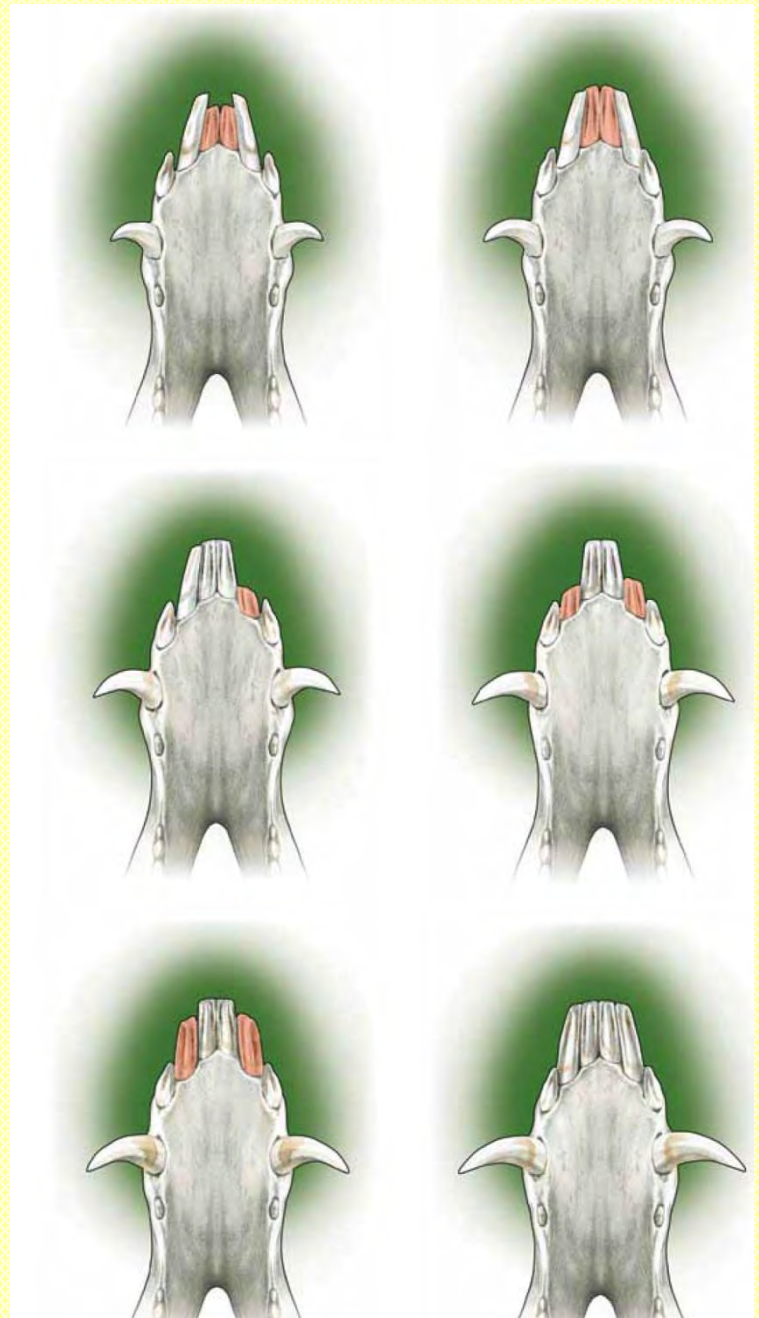
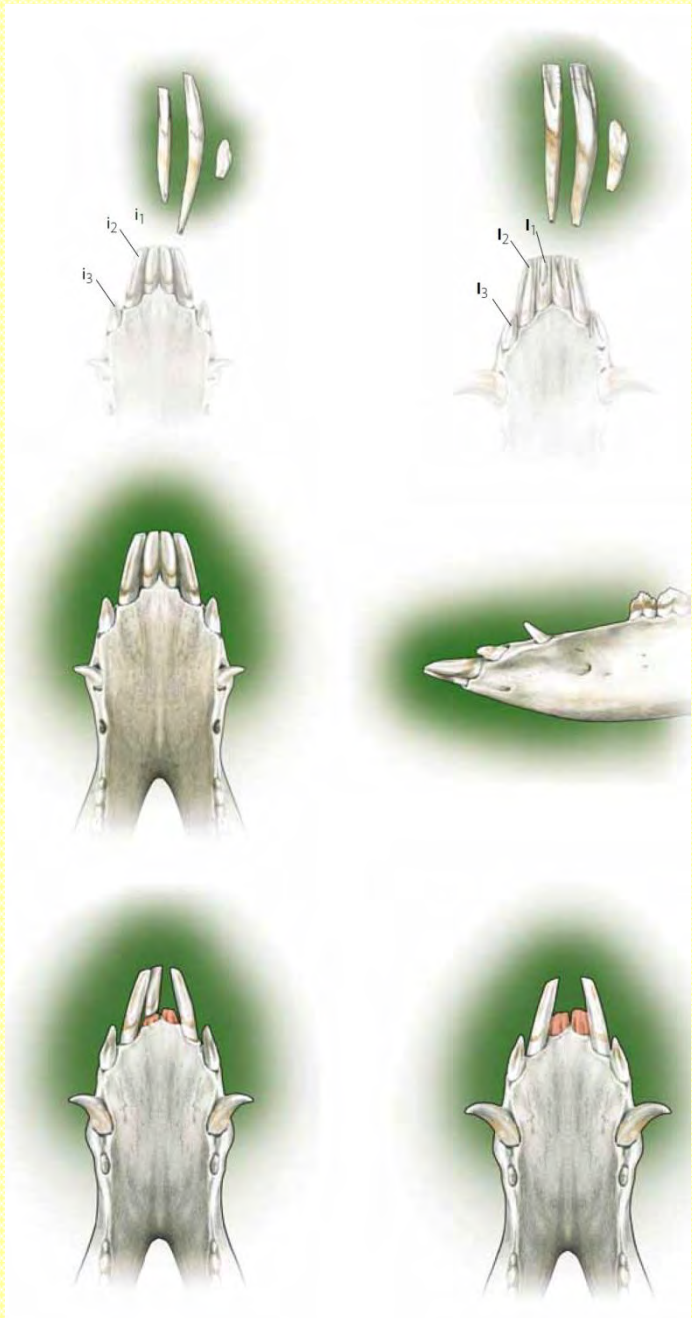
ZOBOVJE DIVJEGA PRAŠIČA

Zobna formula svinj: I 3/3, C 1/1, P 4/4, M 3/3

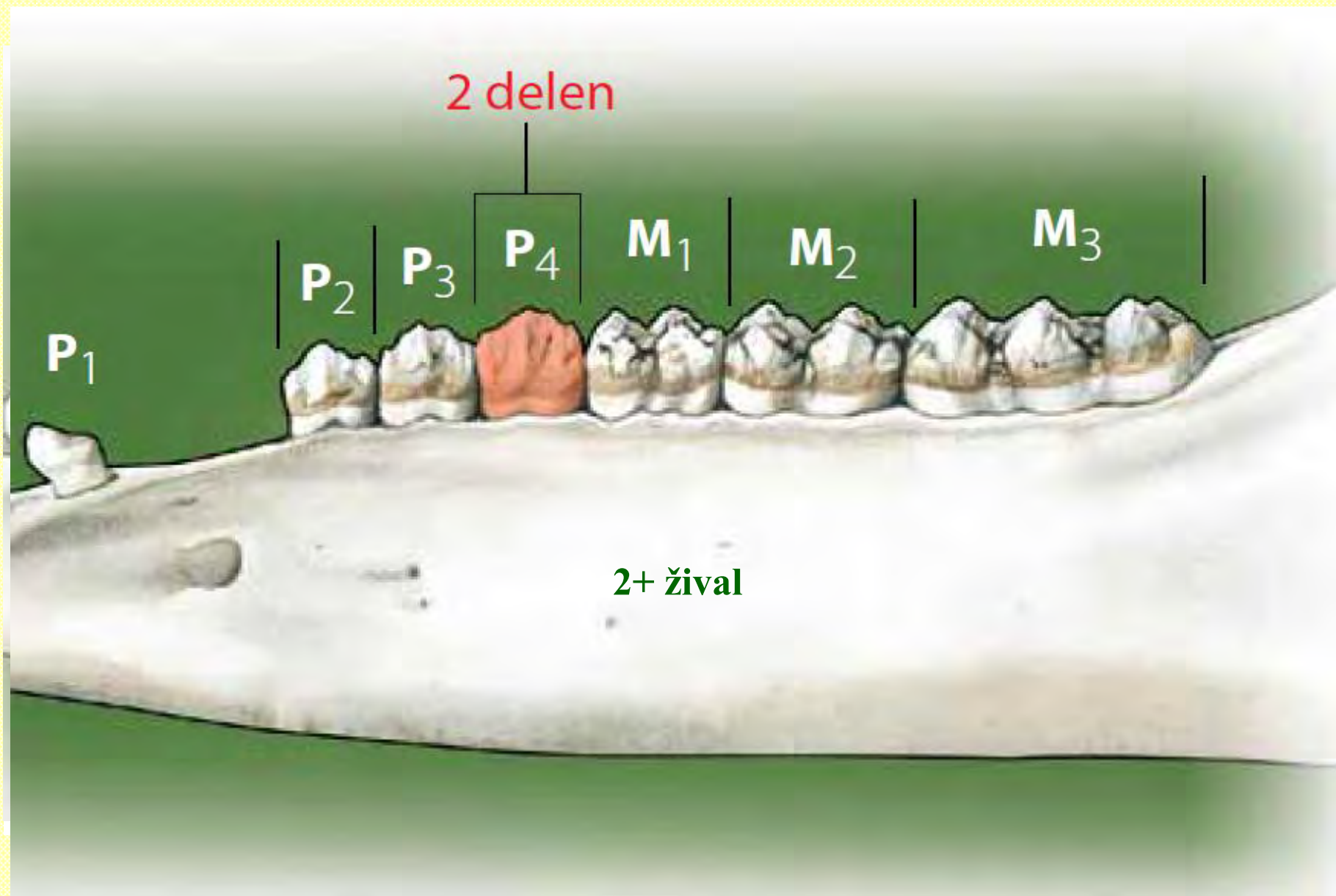
Za razliko od prežvekovalcev imajo divji prašiči tudi v **zgornji čeljusti po 3 sekalce in podočnik (*brusilec*)**, v večini primerov pa so prisotni tudi po 4 **predmeljaki** → vendar P₁ za razliko od drugih nima mlečnega predhodnika (pomembno za ocenjevanje starosti).

DOLOČANJE STAROSTI DIVJIH PRAŠIČEV s POMOČJO ZOB

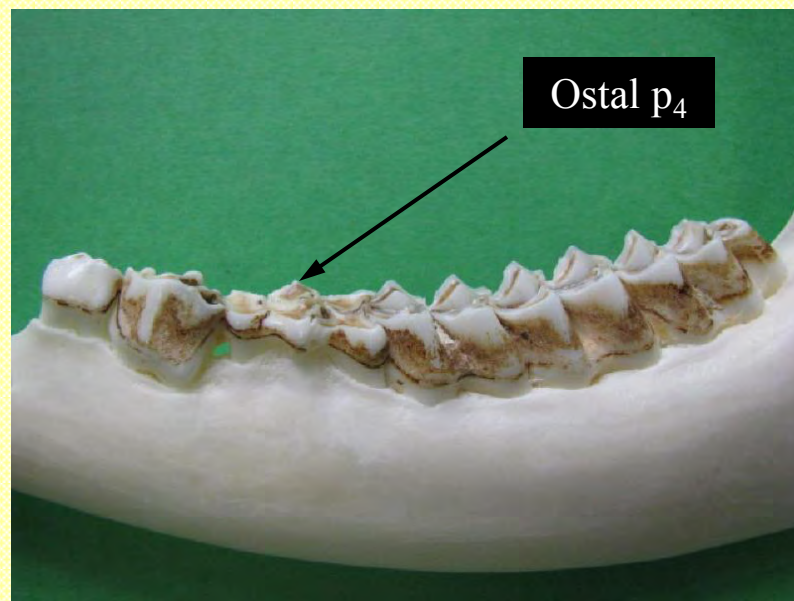
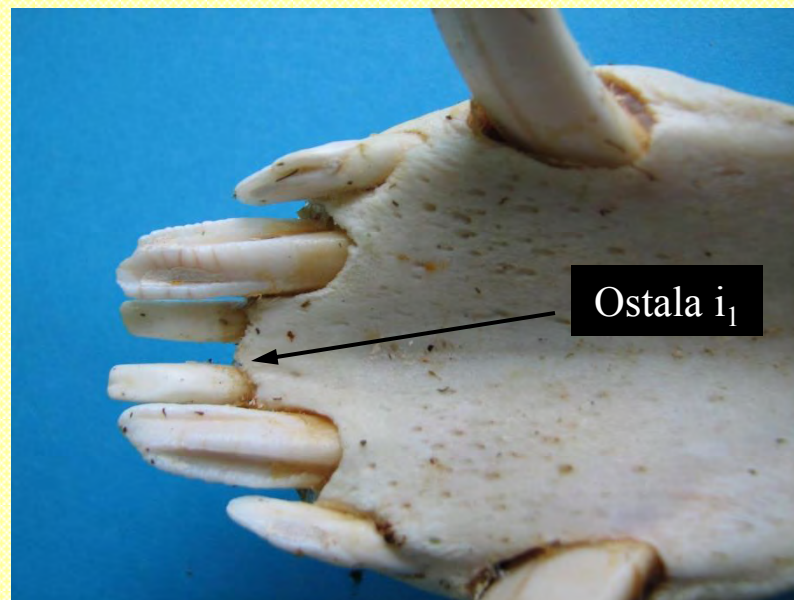
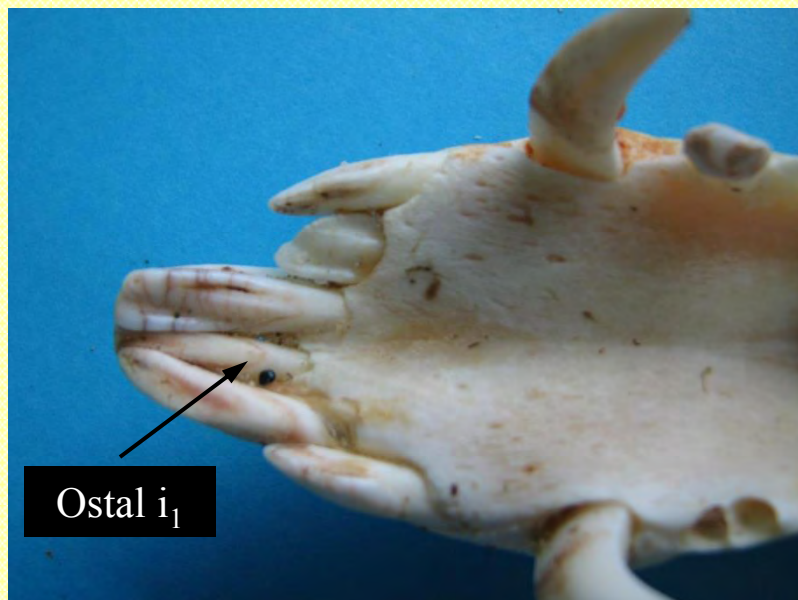

OCENJEVANJE STAROSTI DIVJIH PRAŠIČEV s POMOČJO ZOB

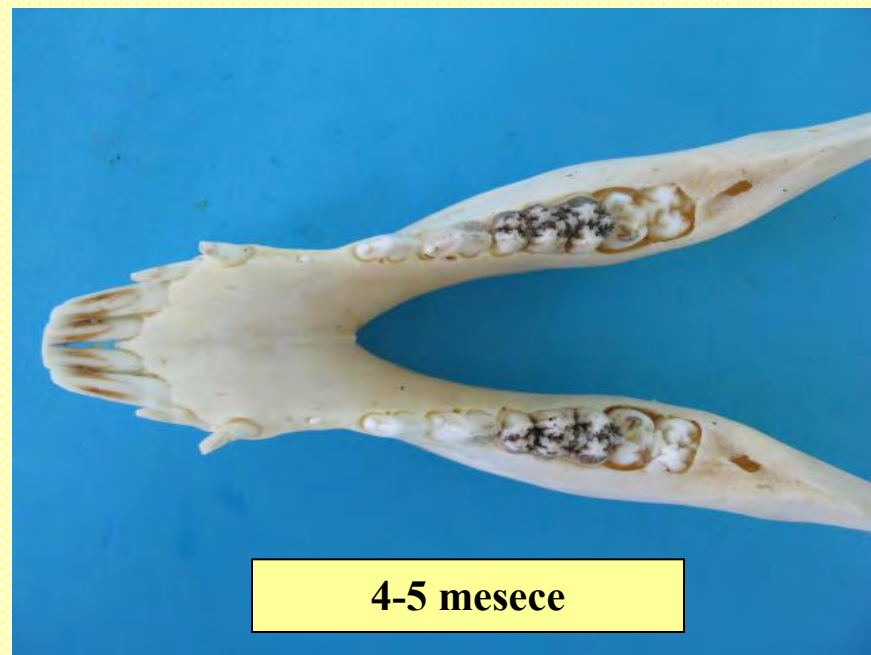
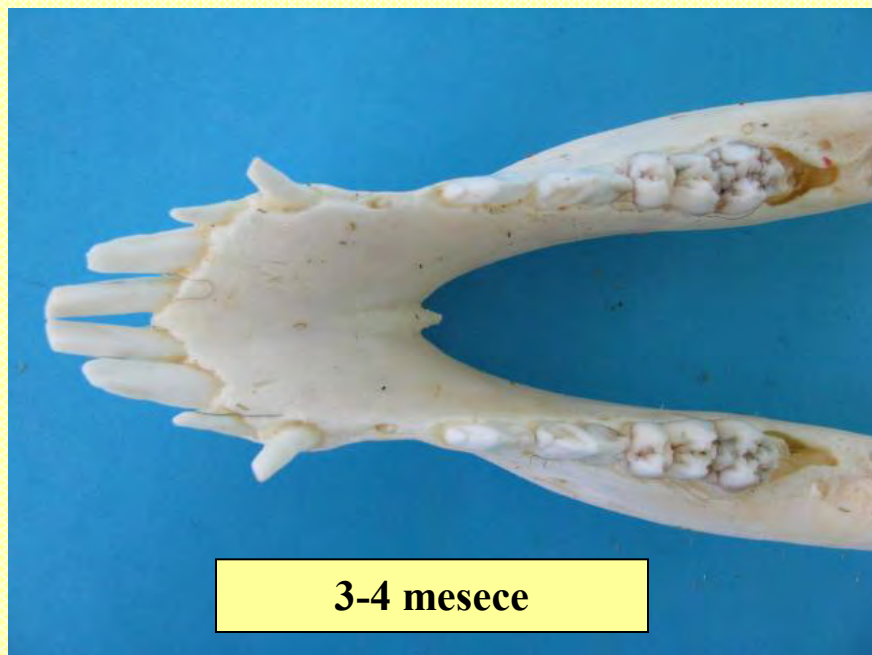

NEKATERE TEŽAVE → nedokončana menjava zob

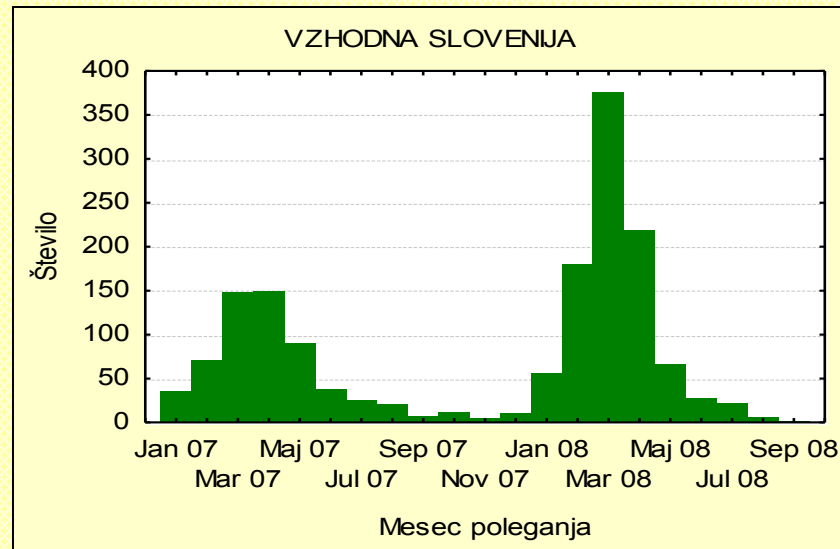
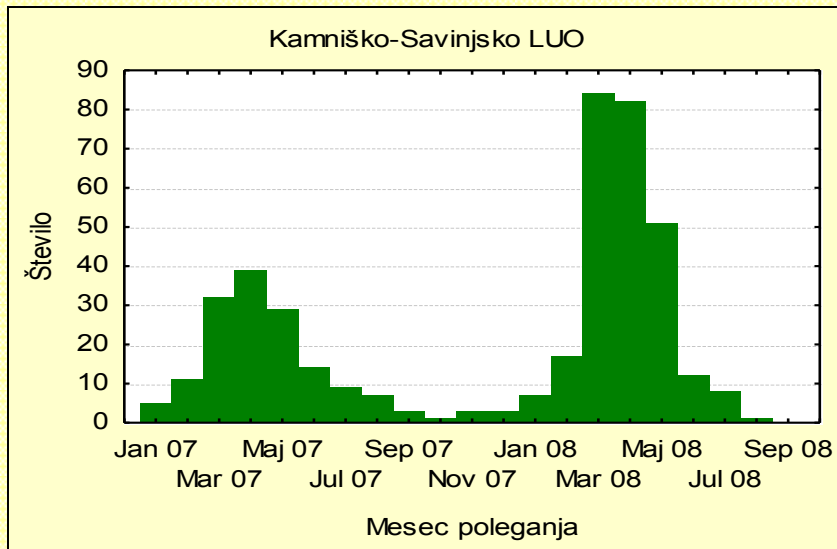
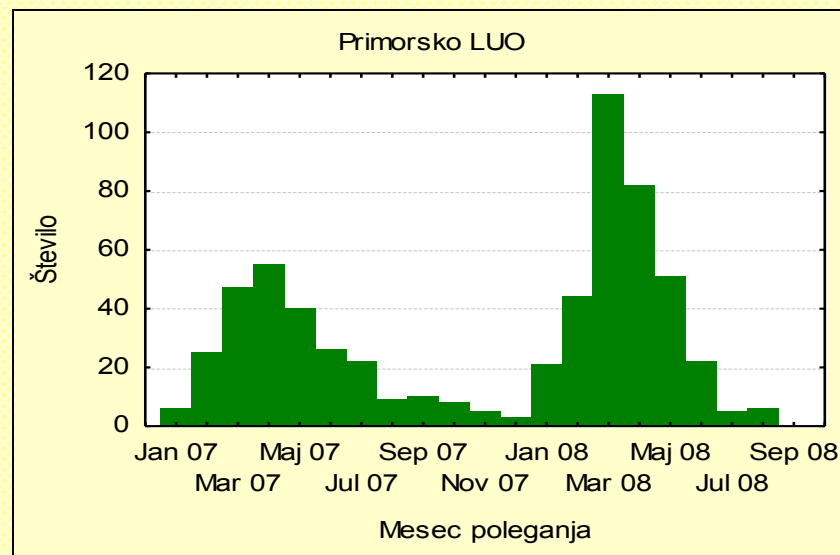
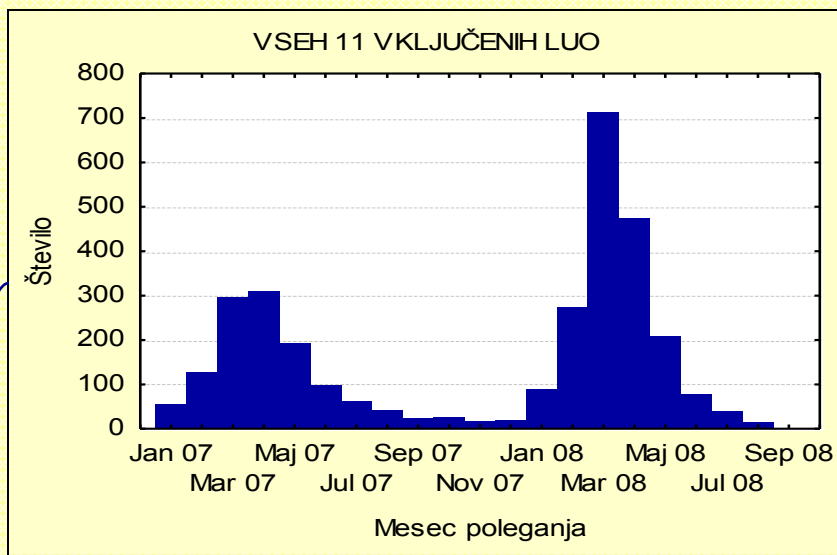

Določanje starosti divjih prašičev na podlagi razvoja zob

Rekonstrukcija časovne dinamike poleganja divjih prašičev v Sloveniji →

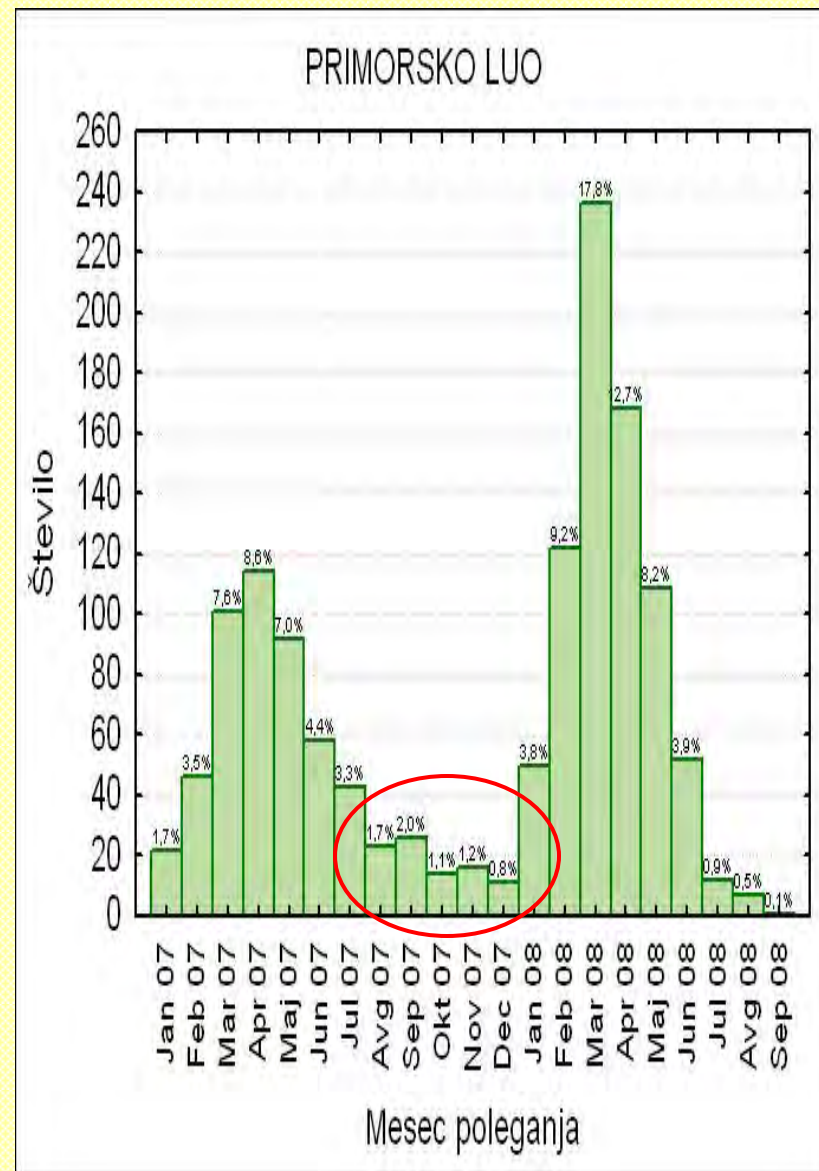
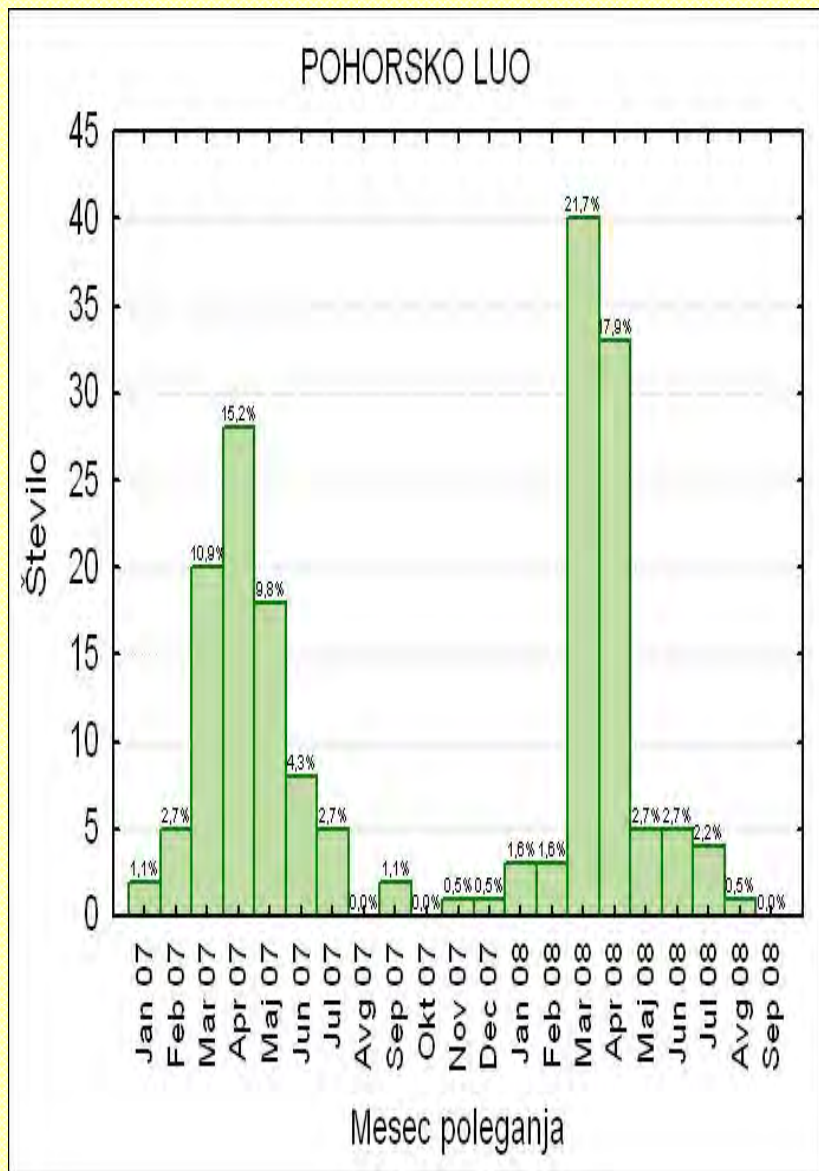
upoštevani so mladiči in enoletni osebki, uplenjeni v letu 2008

Večina mladičev divjih prašičev (80,9 %) je bila v letih 2007 in 2008 v Sloveniji poleženih v obdobju februar – maj, z izrazito kulminacijo v marcu (29,4 %) in aprilu (24,6 %).

Rekonstrukcija dinamike poleganja divjih prašičev v dveh LUO → upoštevani so mladiči in enoletni osebki, uplenjeni v letu 2008

2. posvet z mednarodno udeležbo o upravljanju z divjadjo: divji prašič

Velenje, 25.-26.9.2010

Sklep št. 5: „... zlasti pri načrtovanju odvzema divjega prašiča je potrebna izjemno velika prožnost (fleksibilnost), pri čemer morajo biti dopustna odstopanja bistveno večja kot v primeru ostalih vrst prostoživečih parkljarjev, nujno pa je tudi območno načrtovanje z dopuščanjem možnosti bazenske obravnave znotraj skupin lovišč in prenosa odvzema med posameznimi lovišči...“.

Implementacija v Navodila za usmerjanje razvoja populacij divjadi v Sloveniji (ZGS, 2011):

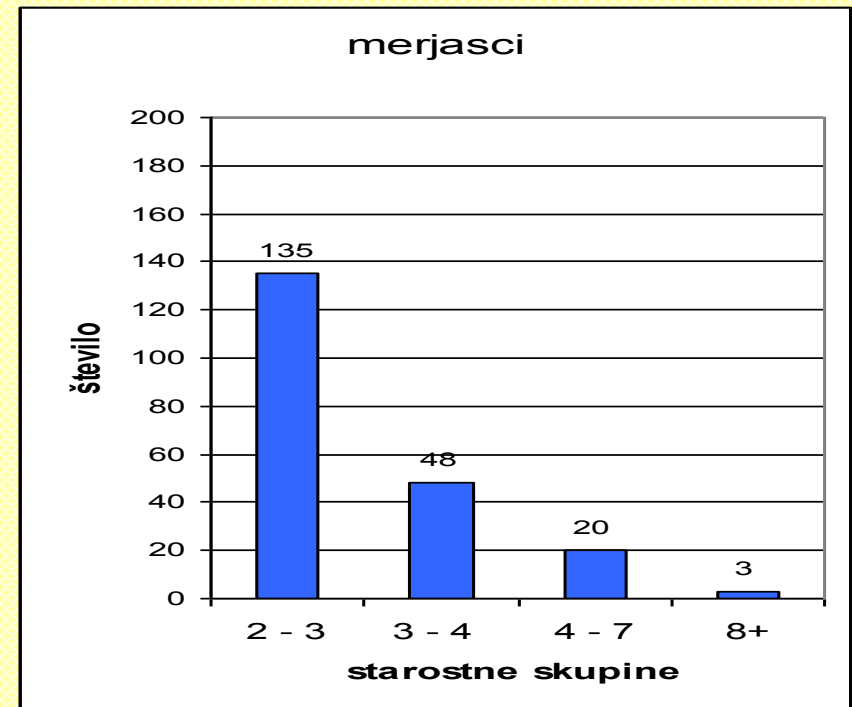
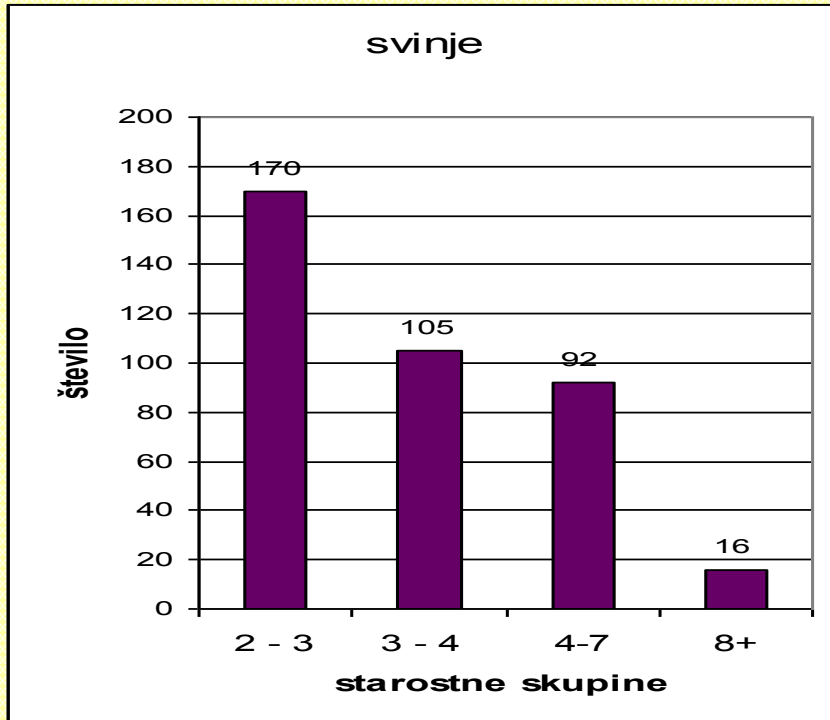
„Zaradi velike variabilnosti v času poleanja divjih prašičev (prek celega leta) se starostna kategorizacija vsake izločene živali (v kategorijah mladič/ozimec, lanščak in 2+ žival) opravi glede na določitev dejanske starosti (v mesecih) na podlagi pregleda razvojne stopnje in izračunosti zobovja. Zaradi nezmožnosti prepoznavanja dejanske starosti živali, ki so na prehodu v višji starostni razred, pred samim odstrelom, **se pri opredelitvi starostne kategorije presoja v smislu izbora/določitve nižje starostne kategorije, in sicer:**

- **osebki do ocenjenega 12. meseca starosti** se ne glede na datum uplenitve kategorizirajo kot mladiči, pri čemer se pri mejnih primerih (ocenjena starost 12.-13. mesecev) logično upošteva tudi datum prehoda 31.3./1.4.;
- **osebki med ocenjenim 13. in 24. mesecem** starosti se ne glede na datum uplenitve kategorizirajo kot enoletne živali (lanščaki, lanščakinje);
- **osebki med ocenjenim 24. in 27. mesecem ter uplenjeni do 31.3. tekočega leta** se ne glede na dejansko starost ocenijo kot lanščaki/lanščakinje, s čimer se doseže primerljiva kategorizacija živali, ki so bile poležene v zimskem oziroma spomladanskem času.

Starostna struktura odvzema odraslih prašičev (n = 585) →

določena na podlagi okularne ocene razvojne stopnje in obrabljenosti zob

Starostna struktura odraslih svinj je relativno ugodna in kaže na počasen upad s starostjo (44 % ⇒ 28 % ⇒ 24 % ⇒ 4 %); nasprotno med merjasci prevladujejo zlasti mlade živali (2-3-letni osebki: 66 %; 3-4-letni: 23 %), zrelih merjascev pa je vsaj v odvzemu zelo malo (4-7-letni: 10 %, več kot 8-letni: 1 %).

Takšna struktura kaže na velik reprodukcijski potencial vrste (prevlada mladih svinj) ob hkratni relativno majhni trofejni vrednosti (primanjkljaj zrelih merjascev) ⇒ v prihodnje bi bilo potrebno upravljalvske strategije še enkrat temeljito premisliti.

Zanesljivost določanja starosti divjih prašičev s strani lovcev → **uporabnost podatkov o starosti iz osrednjega registra (Lisjak, X-Lov)**

Očna ERICO	Ocena starosti v letih v osrednjem registru (Lisjak, X-Lov)																
	Let	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Σ
2-3	27	144	98	22	10	2											303
3-4	2	32	54	35	17	3	4	5									152
4-5		15	4	12	11	3	1		1								47
5-7		14	7	12	12	7	5	3	2	2							64
8+		6	1		1	1	4	1	1	2		1				1	19
Σ	29	211	164	81	51	16	14	9	4	4		1				1	585

Značilno je zmerno odstopanje med ocenami starosti divjih prašičev, podanimi s strani upravljavcev lovišč, in našimi ocenami starosti → **uporabnost podatkov o starosti te vrste, ki so dostopni v osrednjem slovenskem registru, bi lahko bila še boljša.**

Vir napak je tako v napačni oceni kot tudi v napačnem vnosu (npr. enovita kategorizacija odraslih živali kot »dvoletnih« osebkov) → potreba po usposabljanju.

NOVA DOMAČA LITERATURA

o ocenjevanju starosti parkljarjev in pomenu čeljustnic kot vira informacij o vrstah

Pokorny, B., Jerina, K., Jelenko, I., 2012. Zanesljivost makroskopskega (okularnega) ocenjevanja starosti jelenjadi (*Cervus elaphus* L.) v Sloveniji: preizkus s štejetem letnih prirastnih plasti zobnega cementa. *Zb. Gozd. Les.*, 97: 3-18.

Jelenko, I., Bienelli Kalpič, A., Pokorny, B., 2010. Bioindikacija onesnaženosti okolja s fluoridi z uporabo čeljusti srnjadi (*Capreolus capreolus* L.): stanje in perspektive. *Zb. Gozd. Les.*, 92: 3-20.

Jelenko, I., Jerina, K., Pokorny, B., 2010. Vplivi okoljskih dejavnikov na pojavljanje in prostorsko razporeditev zobne fluoroze pri srnjadi (*Capreolus capreolus* L.) v vzhodni Sloveniji. *Zb. Gozd. Les.*, 92: 21-32.

Konjević, D., Jelenko, I., Severin, K., Poličnik, H., Janicki, Z., Slavica, A., Njeirovskij, V., Stanin, D., Pokorny, B., 2011. Prevalence of mandibular osteomyelitis in roe deer (*Capreolus capreolus*) in Slovenia. *J. Wildl. Dis.*, 47: 393-400.

Konjević, D., Jelenko, I., Severin, K., Njemirovskij, V., Poličnik, H., Pokorny, B., Barić, J., Slavica, A., 2012. Toward a reduction in tooth number: the case of P1 in roe deer from Slovenia. *Ital. J. Zool.*, doi: 10.1080/11250003.2011.654271, iFirst, 1-7.

Jelenko, I., Pokorny, B., 2010-2013. Čeljustnice prostoživečih parkljarjev kot pripomoček za upravljanje s populacijami. Končna poročila za LZS, dostopna na spletnih straneh LZS → **v januarju 2014 bo pripravljena tudi zgibanka kot pripomoček za ocenjevanje starosti.**

Potočnik, H., Krofel M., Jelenko I., Pokorny, B., 2014. Sledovi in znamenja divjadi → **knjiga v Zlatorogovi knjižnici (2014) bo v drugem delu v celoti temeljila na prikazu „znamenj iz čeljusti“.**

PUBLIKACIJE S POSVETOV:

zbir številnih najnovejših spoznanj o srnjadi, divjem prašiču in jelenjadi na območju jugovzhodne Evrope

ZBORNİK PRISPEVKOV

2. slovensko-hrvaškega posveta
z mednarodno udeležbo o upravljanju z divjadjo:
divji prašič

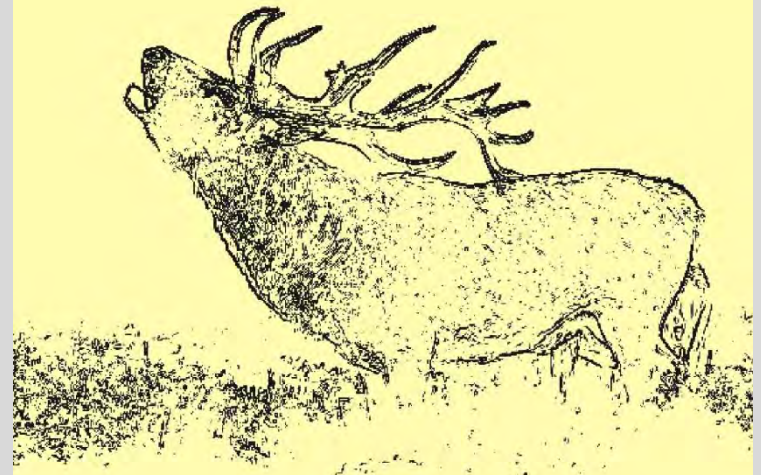

ERICo Velenje
17. in 18. september 2010

ZBORNİK PRISPEVKOV

3. slovenski posvet
z mednarodno udeležbo o upravljanju z divjadjo:
jelenjad

ERICo
Velenje, 12. november 2011

10. mednarodni simpozij o divjem prašiču

*10th International Symposium on
Wild Boar and Other Suids*

Velenje 1.-5. 9. 2014.

VABLJENI!

ISKRENA HVALA

***vsem, ki ste kakorkoli doprinesli k stvaritvi arhiva čeljusti ter njegovega
detajlnega spoznavanja!***